Ἀγαμέμνονος. Εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ εἰλικρινεῖς μου φίλους τῆς πόλεως τοῦ St. Louis, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν πρόθυμον χρηματικήν των βοήθειαν καθιστοῦν δυνατὰς τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐρεύνας μου, ἐκφράζω τὴν παντοτινήν μου εὐγνωμοσύνην. Εἰς τὴν Philosophical Society of America ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὰς ἐπανειλημμένας fellowships, διὰ τῶν ὁποίων μὲ ἐτίμησαν. Εὐχαριστίας ἐπίσης ὀφείλω εἰς τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν ἐν Ἀθήναις, συνάδελφον Κον Henry Robinson, διὰ τὴν πρόθυμον βοήθειαν τὴν ὁποίαν μοὶ παρέχει, ὁσάκις ἐπανέρχομαι εἰς τὸ αἰώνιον ἄστυ. Εἰς τὴν ἀκαταπόνητον λειτουργὸν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δίδα Ἀρτεμισίαν Γιαννουλάτου ἐκφράζω ἰδίας εὐχαριστίας καὶ ὁμολογῶ βαθεῖαν ὑποχρέωσιν διὰ τὴν φροντίδα, μὲ τὴν ὁποίαν περιβάλλει ἑκάστοτε τὰ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐκδόσεις δημοσιευόμενα πονήματά μου.

Α. ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΚΥΚΛΩΠΕΙΟΝ ΤΕΙΧΟΣ

Ἤδη τὸ 1895 ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀπέδειξεν ὅτι τὸ νῦν σωζόμενον βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ περιβόλου ἦτο νεωτέρα ἐπέκτασις τοῦ διὰ τειχῶν περικλειομένου χώρου τοῦ λόφου τῶν Μυκηνῶν[1]. Ἡ ἐπέκτασις αὐτὴ περιλαμβάνει τὴν ὑπόγειον δεξαμενήν, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Περσεία κρήνη», τὴν «σύριγγα» τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας, τὴν γνωστὴν ὡς «Sally Port», καὶ τὴν μεταξύ των μικρὰν ἔκτασιν[2]. Ἀφ' οὗ ἡ κατασκευὴ τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως εἶχε προχωρήσει ἀρκετά, τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος ἐκρημνίσθη καὶ οἱ λίθοι του φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν ὑψηλοτέρων δόμων τῶν σκελετῶν τῆς ἐπεκτάσεως. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ γραμμὴ τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους παρέμεινεν ἀβεβαία μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, μολονότι αὕτη ἐσημειώνετο ἄνευ ἐνδοιασμοῦ εἰς τὰ σχεδιογραφήματα τῆς ἀκροπόλεως.

Τὸ πρῶτον λεπτομερὲς τοπογραφικὸν σχέδιον τῶν Μυκηνῶν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΔΡΟΣΙΝΟΥ καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ SCHLIEMANN εἰς τὸ περὶ τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀνασκαφῶν σύγγραμμά του[3]. Ὁ ΔΡΟΣΙΝΟΣ σημειώνει δύο ἀναλημματικοὺς τοίχους κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς αὐλῆς τῆς ἐπεκτάσεως δὲν παρέχει ὅμως οὐδὲ ἔνδειξιν ὑπάρξεως ἀρχαιοτέρου τείχους εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην. Τοῦτο δὲ διότι τοιαῦται ἐνδείξεις τότε δὲν ἐφαίνοντο (εἰκ. 1, α).

Ὁ STEFFEN εἰς τὸ περίφημον τοπογραφικόν του σχέδιον τῆς ἀκροπόλεως καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς αὐλῆς ἐσχεδίασεν ἕνα συνεχῆ τοῖχον, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ μήκους του σχηματίζει καμπήν, καὶ τὸν τοῖχον τοῦτον ἐχαρακτήρισεν ὡς «kyklopische Stützmauer» (εἰκ. 1, γ).

Ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ εἰς τὸ σχεδιογράφημα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, τὸ ὁποῖον

1 CHR. TSOUNTAS, Zu einigen mykenischen Streitfragen, JdI 10, 1895, σ. 143 κέ.

2 Περὶ αὐτῶν ὅρα κατωτέρω Κεφάλαιον Ζ.

3 H. SHLIEMANN, Mycenae, London 1878, σχέδιον C. Σχεδιογραφήματα τοῦ περιγράμματος τῆς ἀκροπόλεως ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῶν περιηγητῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐν οἷς ὁ GELL, The Itinerary of Greece, 1810, πίν. 3, σ. 144 - 145 καὶ ὁ LEAKE, Travels in the Morea, 1830, II, πίν. 4.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

παρέχει εἰς τὰ συγγράμματά του, σημειώνει δύο ἀναλημματικοὺς τοίχους, μὲ διάφορόν πως κατεύθυνσιν, καὶ τούτους συνδέει μὲ καμπύλην γραμμήν. Τοὺς τοίχους αὐτοὺς δὲν τοὺς παρουσιάζει ὡς ἀποτελοῦντας τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν σκέλος τοῦ Κυκλωπείου περιβόλου (εἰκ. 1, β) [1].

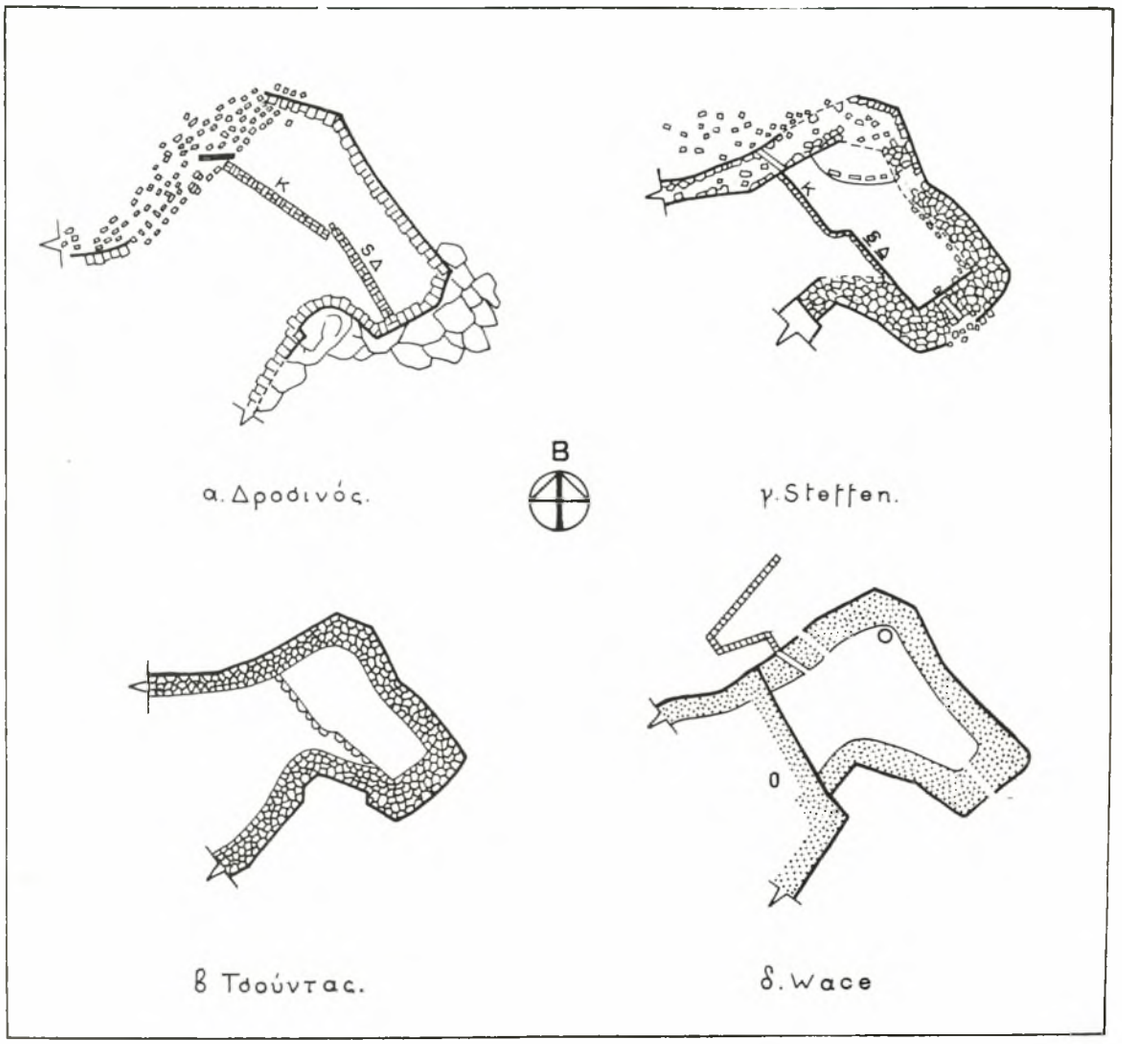

Εἰκ. 1. Ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.
(Ἀντιγραφὴ Ἀ. Παπαηλιοπούλου)

Ὁ ἀείμνηστος σοφὸς ἐρευνητὴς τῶν Μυκηνῶν ALAN J. B. WACE εἰς τὰ σχεδιογραφήματά του τῆς ἀκροπόλεως σχεδιάζει τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος ὡς εὐθεῖαν γραμμήν, ἀρχομένην ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ καταλήγουσαν εἰς τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος παρὰ τὸ στόμιον τῆς

1 H. STEFFEN, Karten von Mykenai, 1884, πίν. II. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΠΑΕ 1886, πίν. 4 καὶ Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμός, 1893, πίν. 1.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

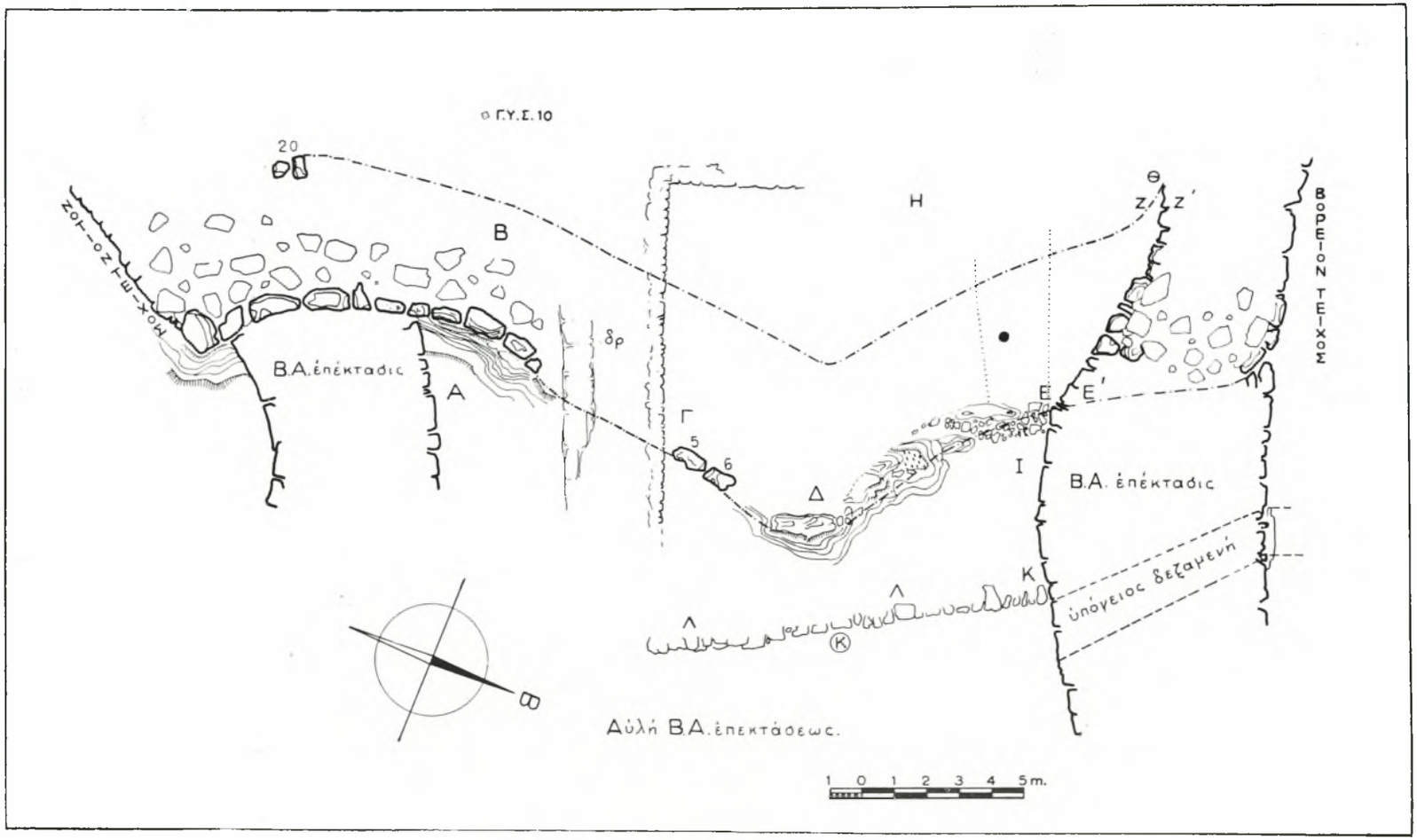

Εἰκ. 2. Τὸ βορειοανατολικὸν κυκλώπειον τεῖχος.

(Σχέδιον Ἀ. Πετρονώτη καὶ R. Rothman)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

ὑπογείου δεξαμενῆς[1] (εἰκ. 1, δ), καθιστᾷ δὲ σαφῆ τὴν ἐκδοχήν του μὲ τὴν ἐπεξήγησιν: O=original northeast wall» καὶ μὲ τὴν περιγραφήν, εἰς Mycenæ, σ, 97-98: «just before we step down to this» δηλ. εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἐπεκτάσεως ἐκ τοῦ σημερινοῦ κατηφορικοῦ δρομίσκου, ὁ ὁποῖος φέρει ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενήν, «we cross a thick Cyclopean wall which now appears as no more than a low, but broad, terrace wall. This was the original outer wall of the citadel on the northeast, built probably about the middle of the fourteenth century B. C.». Φαίνεται ὅτι ὁ WACE ἐταύτισε τοὺς ὑπὸ τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ, STEFFEN καὶ ΤΣΟΥΝΤΑ σημειωθέντας ἀναλημματικοὺς τοίχους πρὸς τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου καὶ τοὺς εὐθυγράμμισεν.

Εἰς τὸ σχεδιογράφημα τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσα εἰς τὸ Ancient Mycenae (1957), εἰκ. 7, ἠκολούθησα τὴν γνώμην αὐτὴν τοῦ WACE καὶ δι' εὐθείας γραμμῆς ἐδήλωσα τὸ βορειοανατολικὸν σκέλος τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου. Καὶ ὁ συνάδελφος κ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ εἰς τὸ σύγγραμμά του, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, εἰκ. 22, περιέλαβε τὸ σχεδιογράφημα τοῦ WACE. Ἡ κατὰ χώραν μελέτη τῆς ἐπεκτάσεως μὲ ἔπεισαν ὅτι τὰ διασωθέντα λείψανα δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν καὶ ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκ νέου δι' ἀνασκαφῆς ἐρεύνης τοῦ χώρου. Ταύτην ἐπεχείρησα τὸ 1959 καὶ ἐπηλήθευσα τὰ ἤδη συναχθέντα συμπεράσματα τὸν Αὔγουστον τοῦ 1963.

Κατ' ἀρχάς, ἐποπτεύοντος τοῦ Σπ. Ἰακωβίδη, ἠρεύνησα τὸν χῶρον Α-Β (εἰκ. 2)[2], τὸν μεταξὺ τοῦ νοτίου κυκλωπείου τείχους καὶ τοῦ σημερινοῦ κατηφορικοῦ δρομίσκου (εἰκ. 2, δρ), ὁ ὁποῖος φέρει ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως πρὸς τὴν αὐλὴν τῆς ἐπεκτάσεως (πίν. 2). Τὸν χῶρον τοῦτον εὕρομεν πλήρη λίθων καὶ χωμάτων καὶ εὐθὺς ἀμέσως κατέστη φανερὸν ὅτι εἶχε σκαφῆ προγενεστέρως μέχρι τοῦ βράχου καὶ εἶχεν ἐκ νέου πληρωθῆ. Πρὸς τούτοις κτίσμα ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐπέκειτο τῆς περιοχῆς Β καὶ αὐτὸ εἶχεν ἐπίσης προγενεστέρως ἀνασκαφῆ. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἐπίχωσις τοῦ χώρου Α καὶ Β δὲν διέσωζε στρωματογραφικὰ στοιχεῖα, δυνάμενα νὰ ἀποδείξουν τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀρχικοῦ τείχους ἢ καὶ τῆς πρὸς Ἀνατολὰς προσθήκης. Εὐτυχῶς ὅμως ἡ ἀρχικὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ πρώτου περιβόλου, τὴν ὁποίαν καὶ πάλιν ἀπεκαλύψαμεν εἰς τὸν χῶρον Α-Β, διετήρησεν ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁρίζουν ἐπακριβῶς τὴν πρὸς Βορρᾶν στροφὴν τοῦ ἀρχικοῦ τείχους.

Ἡ γραμμὴ τῆς πρὸς Βορρᾶν στροφῆς τοῦ ἀρχικοῦ νοτίου τείχους καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως ἦσαν καταφανεῖς ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους[3] (πίν. 3α). Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ πρώτου περιβόλου εἶναι θεμελιωμένη ἐπὶ βράχου, ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς μὲν πίπτει σχεδὸν καθέτως πρὸς τὰ Νοτιοανατολικὰ περὶ τὰ 3 περίπου μέτρα καὶ ἐκεῖθεν συνεχίζει τὴν ἀπότομον πρὸς

1 A. J. B. WACE, Mycenae, εἰκ. 19. Ὅρα καὶ τὸ περὶ Μυκηνῶν ἄρθρον του εἰς τὸ Companion to Homer, 1962, σ. 394, εἰκ. 28, ὅπου διατηρεῖ τὴν εὐθεῖαν γραμμήν.

2 Τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 2 ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Α. Πετρονώτη τὸ 1959 καὶ συνεπληρώθη τὸ 1963 ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Richard Rothman.

3 Ὅρα καὶ WACE, Mycenae, εἰκ. 109a.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

Χάβον πτῶσίν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ στρέφεται πρὸς Βορρᾶν. Ἦτο τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ σκληροῦ πετρώματος τοῦ λόφου ὑποδεικνυόμενον σημεῖον διὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ νοτίου τείχους τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ διὰ τὴν στροφήν του πρὸς Βορρᾶν. Ἡ γραμμὴ τῆς στροφῆς, ὡς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς ἀρχῆς τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, σχηματίζει ὀρθὴν σχεδὸν γωνίαν μὲ τὴν φορὰν τοῦ νοτίου σκέλους (πίν. 4α). Διὰ τοῦτο ἴσως καὶ ἡ συνέχεια τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους ἐσχεδιάζετο ὡς εὐθεῖα γραμμή. Ὁ πλήρης καθαρισμὸς τοῦ χώρου Α καὶ Β ὅμως ἀπέδειξεν ὅτι ἄλλως ἔχουν τὰ πράγματα.

Ὀλίγον πέραν τοῦ σημείου τῆς στροφῆς ὁ βράχος βαίνει πρὸς Βορρᾶν μὲ ἐλαφρὰν καμπύλην, σχηματίζων ἀμβλεῖαν γωνίαν μὲ τὸ ἀρχικὸν νότιον τεῖχος, ἐν ᾧ συγχρόνως ἡ ἀνατολική του πλευρὰ παρουσιάζει κάθετον ὄψιν. Ἐπὶ τῆς καμπύλης ταύτης γραμμῆς τοῦ βράχου εἶχεν ἱδρυθῆ τὸ βορειοανατολικὸν τεῖχος, ἡ ἀρχὴ τοῦ ὁποίου κατὰ συνέπειαν βαίνει διαγωνίως πρὸς τὴν φορὰν τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως (πίν. 3β). Ἡ γραμμὴ τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους ὁρίζεται ἐπακριβῶς οὐχὶ μόνον ὑπὸ τοῦ πετρώματος, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν διασωθέντων λειψάνων του. Κατὰ τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως διασώζονται 5 ὑπερκείμενοι δόμοι (πίν. 3β, ***α. β. γ. δ. ε***). Ὁ ὀγκόλιθος τοῦ δόμου ***γ*** στηρίζεται, κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν του, ἐπὶ τοῦ ὀγκολίθου «***1***», ὁ ὁποῖος μᾶς δίδει τὴν πρὸς τὰ Βορειοανατολικὰ συνεχιζομένην γραμμὴν τοῦ τείχους. Ὁ ὀγκόλιθος «***1***» πατεῖ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ βράχου καὶ στερεοῦται εἰς τὴν θέσιν του διὰ μικρῶν λίθων τεθειμένων ὡς σφηνῶν κατὰ τὸν Κυκλώπειον τρόπον τειχοδομίας (πίν. 4β). Μετ' αὐτὸν διεσώθησαν εἰς τὴν θέσιν των δύο ἀκόμη ὀγκόλιθοι τοῦ κατωτάτου δόμου τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους (πίν. 4β, ἀρ. ***2*** καὶ ***3***)[1]. Ἡ θέσις καὶ τετάρτου ὀγκολίθου «***4***», μετὰ τὸν «***3***», εἶναι καταφανὴς ἀπὸ τὰ «σκαρώματα», τὰ ὁποῖα διεσώθησαν, ὡς καὶ ἀπὸ μικροὺς λίθους, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ πληρώσουν σχισμὴν εἰς τὸν βράχον (πλάτους περίπου 0.60 μ.), ἄνωθεν τῆς ὁποίας εἶχε τεθῆ ὁ «***4***». Ἴσως ὀγκόλιθος, ὁ ὁποῖος τώρα εἶναι εἰς τὰ πρὸ τοῦ σημείου τούτου χώματα, νὰ εἶναι ὁ «***4***».

Ἀμέσως ὄπισθεν τῶν ὀγκολίθων «***1***», «***2***», «***3***» καὶ «***4***» ἀπεκαλύφθη τὸ σύνηθες ἐξ ἀργῶν λίθων γέμισμα τοῦ πυρῆνος τοῦ τείχους (πίν. 3β, ***η-η***)· τὸ γέμισμα τοῦτο ἠρευνήθη εἰς πλάτος δύο μόνον μέτρων, διότι ὑπολείμματα ἑλληνιστικοῦ κτίσματος καλύπτουν τὴν περιοχὴν καὶ καθιστοῦν ἀδύνατον τὴν περαιτέρω ἔρευναν. Οἱ ὀγκόλιθοι οὗτοι ὁρίζουν ἐπακριβῶς τὴν γραμμὴν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους κατὰ τὸ νότιόν του ἄκρον. Ἡ γραμμὴ αὕτη βαίνει διαγωνίως πρὸς τὸν σημερινὸν κατηφορικὸν δρομίσκον (δρ), ὁ ὁποῖος καὶ τὴν διακόπτει (εἰκ. 2 καὶ πίν. 2).

Πρὸς Βορρᾶν τοῦ διασωθέντος δόμου τοῦ τείχους, εἰς τὴν περιοχὴν Γ (εἰκ. 2 καὶ πίναξ 2) πρὸς Βορρᾶν καὶ ὀλίγον πέραν τοῦ τρίτου πλατυσκάλου τοῦ δρομίσκου,

1 Αἱ διαστάσεις τῶν ὀγκολίθων τούτων εἶναι *1*: ὕψος μέγιστον 0.82 μ., μῆκος μέγιστον 1.25 μ. *2*: ὕψος μέγιστον 1.04 μ., μῆκος μέγιστον 1.15 μ. *3*: ὕψος μέγιστον 0.94 μ. μῆκος μέγιστον 1 μ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

εὑρέθησαν δύο ὀγκόλιθοι, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τεῖχος καὶ οἱ ὁποῖοι διατηροῦνται εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν (εἰκ. 3, ἀρ. *5* καὶ *6*). Οἱ ὀγκόλιθοι οὗτοι (μήκους περίπου 0.98 μ. καὶ 0.95 μ. καὶ ὕψους 0.45 καὶ 0.73 μ.)

Εἰκ. 3. Οἱ κατὰ χώραν ὀγκόλιθοι *5* καὶ *6* τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους.

εἶναι τοποθετημένοι εἰς τὸ ἄκρον τοῦ βράχου, τοῦ ὁποίου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἔχει ὁμαλυνθῆ διὰ νὰ τοὺς ὑποδεχθῇ. Ἡ κάθετος σχεδὸν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου, ἡ σαφῶς διακρινομένη εἰς τὴν εἰκόνα 3, συνεχίζει τὴν ἀπότομον πρὸς Ἀνατολὰς πτῶσιν τοῦ πετρώματος τοῦ λόφου, τὴν ὁποίαν ἐσημειώσαμεν κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ βορειοανατολικὸν κυκλώ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

πειον τεῖχος εἶχε θεμελιωθῆ ἐπὶ τῆς ὀφρύος τοῦ λόφου, τοῦ ὁποίου ἀκολουθεῖ τὸν σχηματισμὸν τοῦ πετρώματος.

Πέραν τῶν ὀγκολίθων ἀρ. *5* καὶ *6* δὲν ἀνεύρομεν ἄλλους, ἀλλ' ἀπεκαλύψα-

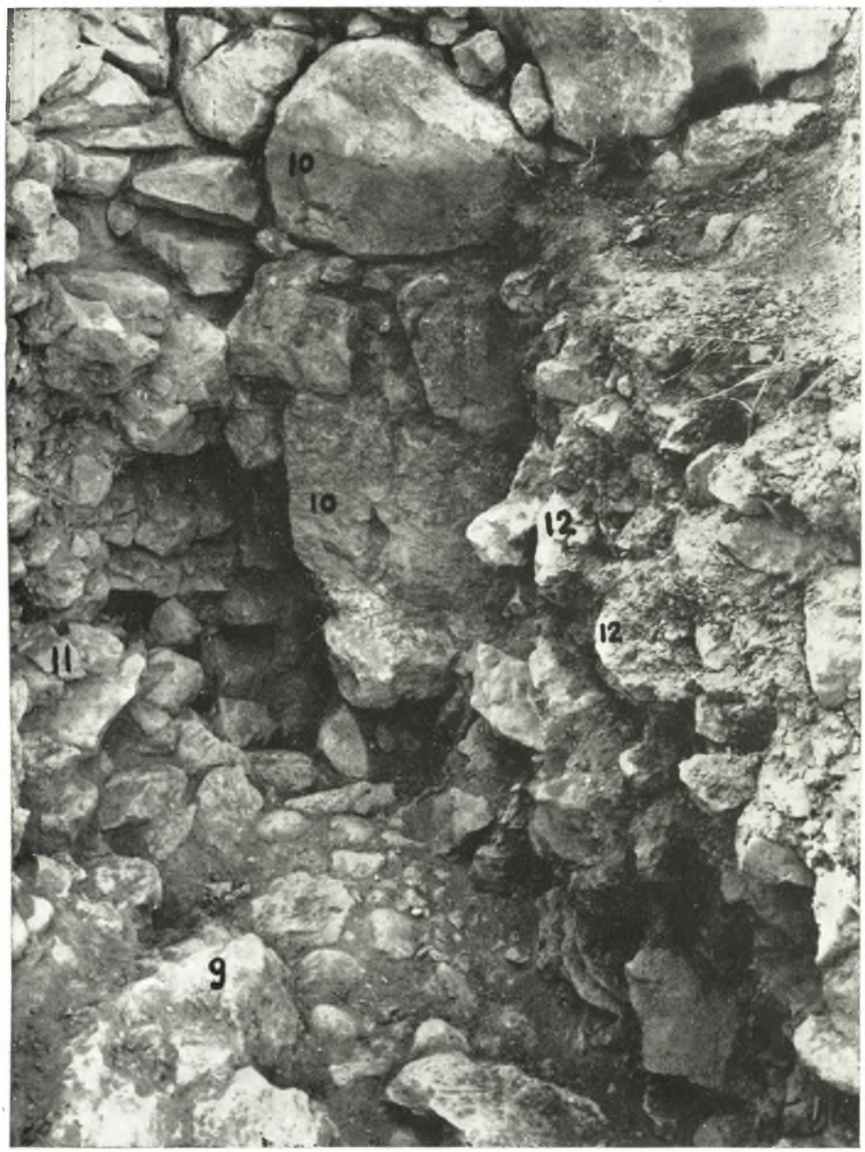

Εἰκ. 4. Ἀριθ. *9*: τὸ παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρώτου περιβόλου τέρμα τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους. *10*: ἡ ἀρχὴ τοῦ βορείου σκέλους τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. *11* καὶ *12*: γέμισμα λίθων.

μεν τὴν συνέχειαν τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος προχωρεῖ πρὸς Βορρᾶν περὶ τὰ 4 μέτρα καὶ εἶτα κάμπτεται ἀποτόμως πρὸς Δυσμάς (εἰκ. 2, Δ καὶ πίν. 5α, ἀρ. *7*). Εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου διατηροῦνται καλῶς τὰ ἴχνη ὁμαλισμοῦ διὰ σφύρας, προεργασίας δηλαδὴ συνήθους διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ὀγκολίθων τοῦ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

τείχους. Ἀπὸ τῆς περιοχῆς Λ (εἰκ. 2) ὁ βράχος πίπτει ἀποτόμως πρὸς τὰ Βορειοδυτικά· πρῶτον περὶ τὰ 0.80 μ. καὶ εἶτα, εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μέτρου ἀπὸ τῆς πρώτης πτώσεως, περὶ τὰ 0.75 μ. (πίν. 5β, ἀρ. *8* καὶ *9*). Ἐκεῖθεν βαίνει ὁμαλῶς καὶ σχεδὸν κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν πρὸς τὴν περιοχήν, ὅπου ἡ προέκτασις (ἀρ. *10*) προσεκολλήθη εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρώτου περιβόλου (εἰκ. 4). Κατὰ τὴν γραμμὴν ἐκείνην δὲν διεσώθησαν ὀγκόλιθοι τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ἀλλὰ διατηροῦνται τὰ «σκαρώματα», διὰ τῶν ὁποίων οἱ ὀγκόλιθοι ἐσφηνοῦντο εἰς τὴν θέσιν των· τοῦτο, ὡς εἴδομεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ τείχους, ἦτο σύνηθες εἰς τὸν κυκλώπειον τρόπον τειχοδομίας.

Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς ἀρχῆς τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου ἀπεκαλύφθη ἐπίσης τὸ 1959. Ἡ πρὸς Νότον στροφὴ τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους κεῖται περὶ τὰ 62 μέτρα ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς βορείας πύλης (Postern Gate). Κατὰ τὸ μῆκος ἐκεῖνο τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος, ἀκολουθοῦν τὸν σχηματισμὸν τοῦ βράχου, κάμπτεται πρὸς Νότον, οὐχὶ κατ' ὀρθὴν γωνίαν (ὡς τὸ νότιον τεῖχος κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν) ἀλλὰ μὲ ὡραίαν κυρτὴν φοράν (πίν. 6α, *ΕΚ*). Ἐὰν συνεχίσωμεν τὴν κυρτὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀρχῆς τῆς στροφῆς θὰ εὕρωμεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους τὴν ἤδη σημειωθεῖσαν γραμμήν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ βόρειον σκέλος τῆς ἐπεκτάσεως προσεκολλήθη εἰς τὸ ἀρχαιότερον τεῖχος (εἰκ. 4 καὶ πίν. 6β, ἀρ. *10*). Εἰς τὴν γραμμὴν ἐκείνην καταλήγει, ὡς εἴδομεν, τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχε τὴν φορὰν τὴν ὑποδεικνυομένην εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκόνος 2. Ἡ φορὰ αὐτὴ εἶναι τελείως διάφορος τῆς εὐθείας γραμμῆς, τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἐδέχοντο οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν[1].

Τὴν φορὰν τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους φαίνεται ὅτι ὑποδεικνύουν καὶ τὰ ἄκρα δύο λίθων, τὰ ὁποῖα προεξέχουν τῆς ἐπιφανείας τοῦ σημερινοῦ κατηφορικοῦ δρομίσκου (δρ) κατὰ τὸ τέταρτον αὐτοῦ πλατύσκαλον (πίν. 2). Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν πλατυσκάλων 3 καὶ 4 ἀπέδειξεν ὅτι οἱ λίθοι αὐτοὶ δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ τεῖχος, ἀλλὰ κατὰ τύχην ἐτέθησαν εἰς τὴν γραμμήν του ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς ἀναστηλώσεως, οἱ ὁποῖοι κατεσκεύασαν τὸν δρομίσκον. Ἡ ἀποκάλυψίς των ὅμως ἔφερεν εἰς φῶς καὶ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὑπὸ τὰ πλατύσκαλα βράχου. Ἐπὶ ταύτης διατηροῦνται καλῶς τὰ ἴχνη τῆς διὰ σφύρας κατεργασίας διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ὀγκολίθων τοῦ κατωτάτου δόμου τοῦ τείχους. Τὰ ἐπὶ τοῦ πετρώματος τούτου ἴχνη ἐπιβεβαιοῦν τὴν γραμμὴν τοῦ τμήματος τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους μεταξὺ τῶν δύο ὁμάδων τῶν ὀγκολίθων, *1, 2, 3, 4* καὶ *5, 6,* οἱ ὁποῖοι διεσώθησαν εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν.

Ἡ γραμμὴ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους φαίνεται ὅτι δὲν διεσώθη ἢ τοὐλάχιστον ἔχει καλυφθῆ ἀπὸ τὰ εἰς τὴν περιοχήν του ὑφιστάμενα ἑλληνιστικὰ κτίσματα. Δύο μόνον ὀγκολίθους τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως ἠδυνήθην νὰ εὕρω τὸ 1963 κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ τείχους (εἰκ. 2,

1 Πρβλ. π.χ. τὸ σχέδιον εἰκ. 2 μὲ τὸ τοῦ WACE, Mycenae, εἰκ. 19, ΜΥΛΩΝΑ, Ancient Mycenae, εἰκ. 7 κλπ καὶ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ - HIRMER, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, εἰκ. 22.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

ἀρ. 20) καὶ αὐτοὶ ὑποδεικνύουν ὅτι τὸ τεῖχος κατὰ τὸ ἄκρον ἐκεῖνο εἶχε πλάτος περὶ τὰ 5 μέτρα. Τὴν πιθανὴν γραμμὴν τῆς ἐσωτερικῆς του ὄψεως σημειοῦμεν διὰ στικτῆς γραμμῆς εἰς τὸ σχέδιον 2. Φαίνεται ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως, ὡς καὶ οἱ λίθοι τοῦ πυρῆνος, εἶχον ἀφαιρεθῆ ἐπὶ τῆς ὁλικῆς του δὲ ἐκτάσεως εἶχον ἱδρυθῆ εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους διάφορα κτίσματα, τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὰ τυχὸν διασωθέντα ὑπολείμματα τοῦ πυρῆνος. Τὸν πυρῆνα αὐτὸν ἐνομίσαμεν ὅτι ἀνεύρομεν κατὰ τὴν νῦν ὑφισταμένην ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ βορείου τείχους εἰς τὴν περιοχὴν E-Z (εἰκ. 2), ἡ ὁποία βαίνει κατὰ μῆκος αὐτοῦ. Ἐκεῖ ὁ χῶρος εἰς πλάτος ἀπὸ τοῦ τείχους κυμαινόμενον ἀπὸ 4 περίπου μέτρων κατὰ τὴν γραμμὴν E

Εἰκ. 5. Γραπτὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ γέμισμα παρὰ τὸ βόρειον τεῖχος.

μέχρις 6 μέτρων κατὰ τὸ Z-H, εὑρέθη πλήρης λίθων, ἀποτελούντων τεχνικώτατον γέμισμα (μόλωμα). Στρώματα λίθων μετρίων διαστάσεων καὶ μέσου πάχους 0.35 μ., ἐναλλασσόμενα μὲ στρώματα γῆς 0.05-0.08 μ., ἐσχημάτιζον τὸ γέμισμα τοῦτο. Μικρότερα λιθάρια εἶχον ἐντεθῆ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν μεγαλυτέρων ἀργῶν λίθων δημιουργούμενα κενὰ καὶ ἐπληροῦντο σχεδὸν ἑρμητικῶς ἀπὸ τὸ ἐπικείμενον χῶμα. Τὰ διάφορα αὐτὰ στρώματα τοῦ γεμίσματος ἀφῃρέσαμεν προσεκτικῶς, τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀνευρίσκοντο ὄστρακα, τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς ἐπέτρεπον τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ γεμίσματος. Δυστυχῶς αἱ ἐλπίδες μας διεψεύσθησαν, διότι ἐλάχιστα ὄστρακα εὑρέθησαν καὶ αὐτὰ δὲν εἶναι τόσον χαρακτηριστικὰ ὥστε νὰ ἐπιτρέψουν ἀκριβῆ συμπεράσματα. Σχεδὸν ἐν τῇ ὁλότητι, τὰ 94% περίπου, εἶναι ἄγραφα καὶ μικροσκοπικὰ καὶ κατὰ κανόνα ἀνήκουν εἰς τμήματα ἀγγείων, τὰ ὁποῖα δὲν χαρακτηρίζουν τὸ σχῆμά των. Φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς ὑψίποδας κύλικας τύπου FURUMARK ἀρ. 267, 274, εἰς ὑδρίας τύπου 129, εἰς ἀμφορεῖς τύπου 109, εἰς πινάκια τύπου 295, ὡς καὶ εἰς χονδροειδῆ σκεύη· τὰ γραπτὰ ὄστρακα καὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

ὀλίγα καὶ χρονολογικῶς ἀκαθόριστα εἶναι (εἰκ. 5) καὶ ὁ διάκοσμός των περιορίζεται εἰς ταινίας καὶ γραμμὰς κύκλων, φαίνεται δ' ὅτι ἀνήκουν εἰς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς καὶ πρόχους τύπων 176, 177, 146.

Τὸ γέμισμα μὲ τοὺς «ριχτοὺς» λίθους καὶ τὸ χῶμα συνεχίζεται εἰς βάθος μέχρι 2.60 μέτρων ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἀνωτάτου ἐξ ὀγκολίθων δόμου τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους ὡς ἔχει νῦν. Εἰς τὸ βάθος ἐκεῖνο κατὰ τὸ μέσον τοῦ μήκους του, βαῖνον ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς περίπου, ἀπεκαλύφθη στερεὸν καὶ σκληρὸν δάπεδον ἐκ καλῶς πεπιεσμένου χώματος μεμειγμένου μετὰ μικρῶν χαλίκων. Τὸ δάπεδον τοῦτο εἶχε πλάτος περίπου δύο μέτρων, ἑκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Νότον τὸ ἐκ λίθων γέμισμα συνεχίζετο μέχρι τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἔκτασιν ἐκείνην παρουσιάζεται εἰς βάθος 3 μέχρι 3.40 μ. Ἀμέσως κάτωθεν τοῦ δαπέδου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε μέσον πάχος 0.15 μ., εὑρέθη στρῶμα μαλακοῦ χώματος καὶ κατὰ τὴν δυτικήν του γωνίαν στόμιον μετὰ λαβῆς πρόχου φερούσης γραμμὰς γεγραμμένας μὲ ἀμαυρὸν μελανὸν χρῶμα καὶ τμῆμα σκύφου ὁμοίως δι' ἀμαυροῦ χρώματος κεκοσμημένον (εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκόνος 2 τὸ εὕρημα ἐσημειώθη διὰ τελείας εἰς τὴν περιοχὴν Ε, ὅπου διὰ στικτῆς γραμμῆς ἐδηλώθη ἡ ἔκτασις τοῦ σκληροῦ δαπέδου). Τὰ ὄστρακα αὐτὰ εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς γνωστῆς μεσοελλαδικῆς ἀμαυροχρώμου τεχνοτροπίας. Περὶ τὰ 0.28 μ. κάτωθεν τῶν ὀστράκων εὑρέθη ὁ βράχος, τὸ μεταξὺ δὲ χῶμα, μαλακὸν καὶ περιέχον ἄφθονα ἴχνη τέφρας ἀκόμη δὲ καὶ τεμάχια μικροσκοπικὰ ἀπηνθρακωμένων λεπτῶν κλάδων, ἀπέδωσε ἀρκετὰ μελανόφαια καὶ κίτρινα μινύεια καὶ ἀμαυρόχρωμα ὄστρακα. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ βεβαίως δὲν βοηθοῦν εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς χρονολογίας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους ἢ καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ γεμίσματος, ἀλλ' ὑποδεικνύουν τὴν μέχρι τῆς περιοχῆς αὐτῆς τοῦ λόφου ἔκτασιν τοῦ μεσοελλαδικοῦ στρώματος.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ τεχνητὴ ἐκ μετρίων λίθων ἐπίχωσις προχωρεῖ καὶ κάτωθεν τῶν ὀγκολίθων, οἱ ὁποῖοι σήμερον σχηματίζουν τὸν κατώτατον δόμον τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους εἰς τὴν περιοχὴν Ε - Ζ (πίν. 6β). Ἀρχικῶς ἐνομίσαμεν ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ τρόπος τῆς δομῆς τοῦ τείχους, ὅτι δηλαδὴ οἱ ὀγκόλιθοι εἶχον θεμελιωθῆ ἐπὶ τοῦ γεμίσματος, τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τοῦ πετρώματος Η μέχρι τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους καὶ τὸ ὁποῖον ἀπετέλει καὶ τὸν πυρῆνα τοῦ τείχους. Νεώτεραι παρατηρήσεις γενόμεναι τὸ 1963 ἀπέδειξαν ὅτι τὸ τεχνητὸν γέμισμα ἀφ' ἑνὸς μὲν συνεχίζεται πρὸς Δυσμὰς καὶ πέραν τῆς γραμμῆς Η - Ζ πρὸς τὸ Θ ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεχίζεται πρὸς Ἀνατολὰς πρὸς τὴν περιοχὴν Ι πέραν τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τοῦ ἀρχικοῦ ἀνατολικοῦ τείχους (εἰκ. 4, ἀρ. *12*). Πρὸς τούτοις παρετηρήθη ὅτι ὁ χῶρος Ε - Ζ θὰ περιελαμβάνετο εἰς τὸ πλάτος τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου, εἰς τὸ πλάτος δηλαδὴ τοῦ βορείου τείχους καὶ θὰ ἐστρέφετο πρὸς Νότον διὰ νὰ σχηματίσῃ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους. Τοῦτο φαίνεται καλῶς εἰς τὸ σχέδιον, εἰκὼν 2, ὅπου ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς στροφῆς ἐδηλώθη διὰ στικτῆς γραμμῆς. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ ὀγκόλιθοι, οἱ ὁποῖοι καὶ τώρα ἀποτελοῦν τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους εἰς τὴν περιοχὴν Ε - Ζ, οἱ ὑποδεικνυόμενοι εἰς τὸ σχέδιον, εἰκὼν 2,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

διὰ τῶν γραμμάτων E^1 - Z^1, ἐτέθησαν εἰς τὴν θέσιν των αὐτήν, ἀφ' οὗ ἱδρύθη ἡ ἐπέκτασις καὶ ἀφ' οὗ ἐκρημνίσθη ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ πρώτου περιβόλου, ὡς καὶ τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος. Τὸ κρήμνισμα αὐτὸ ὑπεχρέωσε τοὺς οἰκοδόμους τῆς ἐπεκτάσεως νὰ καλύψουν τὸ ῥῆγμα διὰ λίθων καὶ νὰ εὐθυγραμμίσουν τὴν φορὰν τοῦ ἀρχαιοτέρου τείχους πρὸς τὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ὀφείλεται ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ τείχους τῆς περιοχῆς E - Z ὡς καὶ νῦν ἔχει (πίν. 6β).

Οἱ ὀγκόλιθοι τοῦ κατωτάτου δόμου τῆς ὄψεως E - Z πατοῦν ἐπάνω εἰς τὸ τεχνητὸν γέμισμα. Καὶ τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν διευθέτησιν τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Διότι, ἂν ἐσχηματίζετο εἰς ἀρχαιοτέρους τῆς ἐπεκτάσεως χρόνους, δὲν θὰ ἐξετείνετο, ὡς ἐκτείνεται, εἰς τὸν χῶρον I, ὁ ὁποῖος εἶναι ἔξω τῆς γραμμῆς τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, οὔτε θὰ ὑπερέκειτο τοῦ βράχου καὶ τοῦ χώρου 9 - 10 (εἰκ. 4, ἀρ. ***11, 12***). Δυστυχῶς εἰς τὸν χῶρον I ἱδρύθη ἑλληνιστικὸν κτίσμα, τὸ ὁποῖον κάπως ἐτάραξε τὴν ἐπίχωσιν, ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ γέμισμα ἐξετείνετο εἰς τὸν χῶρον I, ἴσως δὲ καὶ μέχρι τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου K (εἰκ. 2), ὁ ὁποῖος πιθανὸν ἐκτίσθη διὰ νὰ ὑποβαστάσῃ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ γεμίσματος. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ βορείου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως εἶναι κατεσκευασμένη ἀπὸ ὀγκολίθους κατὰ τὸν κυκλώπειον τρόπον τεθειμένους εἰς ἀνισοϋψεῖς δόμους, οἱ ὁποῖοι φθάνουν μέχρι τοῦ βράχου καὶ οἱ ὁποῖοι δὲν πατοῦν εἰς γέμισμα. Τοῦτο βεβαίως ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῆς κατασκευῆς τῆς διὰ τοῦ τείχους διερχομένης ὑπογείου καθόδου πρὸς τὴν δεξαμενὴν καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπέκτασις καὶ ἡ ὑπόγειος δεξαμενὴ ἐσχεδιάσθησαν καὶ κατεσκευάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. Τοιαύτη ἀρχιτεκτονικὴ ἀνάγκη δὲν ὑφίστατο διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ βορείου τείχους. Ἐπίσης εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι διὰ τὴν θεμελίωσιν καὶ διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὀγκολίθων τοῦ βορείου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως ἐχρησιμοποιήθη ἀσπρόχωμα διὰ τὴν κατασκευὴν πηλοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπληροῦντο οἱ μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων ἅρμοὶ καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου. Ἡ χρῆσις αὕτη τοῦ ἀσπροχώματος χαρακτηρίζει νεωτέραν περίοδον τῆς κυκλωπείου τειχοδομίας.

Τὸ 1963 πρὸς τούτοις ἐξηκριβώσαμεν ὅτι τὸ ἐκ λίθων τεχνητὸν γέμισμα τῆς περιοχῆς E - Z προχωρεῖ κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τείχους πρὸς Δυσμὰς καὶ πέραν τῆς περιοχῆς Θ μέχρι τοὐλάχιστον 42 μέτρων μήκους ἀπὸ τῆς γραμμῆς τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς ἐπεκτάσεως, ἴσως δὲ καὶ μέχρι τῆς γραμμῆς τῆς ὁριζομένης ὑπὸ τῆς ἀνωδομῆς τῆς βορείας πύλης. Κατὰ τὸ μῆκος τοῦτο ἐξητάσαμεν διὰ τάφρων τοὺς ὀγκολίθους, οἱ ὁποῖοι σήμερον ἀποτελοῦν τὸν κατώτατον δόμον τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους εἰς 5 διάφορα μέρη, ἤτοι εἰς ἀπόστασιν 8 μ., 15 μ., 21.50 μ., 33.50 μ. καὶ 42 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπεκτάσεως. Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις οἱ ὀγκόλιθοι τοῦ κατωτάτου δόμου πατοῦν εἰς τὸ γέμισμα, τὸ ὁποῖον προχωρεῖ ὑπ' αὐτούς (εἰκόνες 6 καὶ 7).

Θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ βορείου τείχους ἐχρησίμευε, μέχρις ὡρισμένου ὕψους, ὡς ἀνάλημμα, διὰ τοῦτο μέχρι τοῦ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

ὕψους ἐκείνου δὲν ἐκτίσθη δι' ὀγκολίθων ὄψις, ἀλλὰ τὸ μεταξὺ τοῦ πετρώματος καὶ τοῦ τείχους γέμισμα συνεκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ πυρῆνος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους, ὅτι μόνον ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τοῦ γεμίσματος ἐχρειάζετο νὰ δη-

Εἰκ. 6. Ἡ ὑποθεμελίωσις τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους κατὰ τὰ 15 μ. μήκους.

μιουργηθῇ ἐσωτερικὴ ὄψις καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ συνήθης τρόπος οἰκοδομῆς τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἱδρύετο ὁ πρῶτος περίβολος. Ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ, τότε καὶ τὸ νότιον κυκλώπειον τεῖχος, τὸ ὁποῖον εἶναι σύγχρονον πρὸς τὸ βόρειον καὶ τὸ ὁποῖον σχεδὸν καθ' ὅλον του τὸ μῆκος ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάλημμα διὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ λόφου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο ἱδρυμένον κατὰ τὴν ἰδίαν τεχνοτροπίαν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

Δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἰς τὸ νότιον τεῖχος, γενομένη τὸ 1963 εἰς περιοχὴν περὶ τὰ 22 μέτρα ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ τείχους ἦτο ἐκτισμένη δι' ὀγκολίθων, οἱ ὁποῖοι ἐτέθησαν εἰς ἀνισοϋψεῖς δόμους καὶ οἱ ὁποῖοι προχωροῦν μέχρι τοῦ βράχου. Τὸ ἐκ λίθων γέμισμα φθάνει μέχρι τῶν ὀγκολίθων τῆς ὄψεως καὶ δὲν εἰσχωρεῖ ὑπ' αὐτούς. Ἐνίοτε

Εἰκ. 7. Ἡ ὑποθεμελίωσις τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους κατὰ τὰ 20.50 μ. μήκους.

ὅμως οἱ λίθοι τοῦ γεμίσματος εἶναι ἐσφηνωμένοι εἰς τὰς μεταξὺ τῶν δόμων προεξοχὰς τῶν ὀγκολίθων (εἰκ. 8, ε). Διότι ἡ ὄψις τῶν ὀγκολίθων αὐτῶν δὲν παρουσιάζει καμμίαν διὰ σφύρας κατεργασίαν, οὔτε ἔχει πλατυνθῆ, ὡς εἶναι σύνηθες εἰς ὀγκολίθους, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς ὁρατὰς ὄψεις τοῦ τείχους. Διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοίχου, ὁ ὁποῖος θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὡς ἀνάλημμα, ἦτο φυσικὸν νὰ χρησιμοποιοῦν ὀγκολίθους ὡς ἐξήγοντο ἀπὸ τὰ λατομεῖα, χωρὶς νὰ φροντίζουν διὰ τὴν ἐξομάλυνσιν τῆς ὄψεως των. Πρὸς τούτοις εἰς ἄλλας περιοχὰς ἡ ἐσωτε-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

ρικὴ ὄψις τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους εἶναι κατεσκευασμένη μὲ ὀγκολίθους, οἱ ὁποῖοι φθάνουν μέχρι τοῦ βράχου, ἂν καὶ τὸ τεῖχος ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἀνάλημμα. Ἀναφέρω π. χ. τὸ τμῆμα τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύψαμεν πρὸ τῆς

Εἰκ. 8. Νότιον κυκλώπειον τεῖχος, *ε-ε-ε:* ἐσωτερικὴ του ὄψις, *γ:* γέμισμα τοῦ μυκηναϊκοῦ πυρῆνος, *δ:* γέμισμα τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

βορείας κλίμακος πρὸς τὸ ἀνάκτορον. Προφανῶς ὁ τρόπος τῆς θεμελιώσεως τῶν ὀγκολίθων τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους, ὡς διασώζεται κατὰ τὴν περιοχὴν Ε - Ζ - Θ, δὲν ἦτο ὁ χρησιμοποιούμενος εἰς τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους. Ἡ ὄψις

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

αὐτὴ ὀφείλεται εἰς μεταγενεστέραν διασκευήν, ἡ ὁποία ἐγένετο κατὰ τὴν ἀνίδρυσιν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως.

Ἡ πρὸς Δυσμὰς τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τεί-

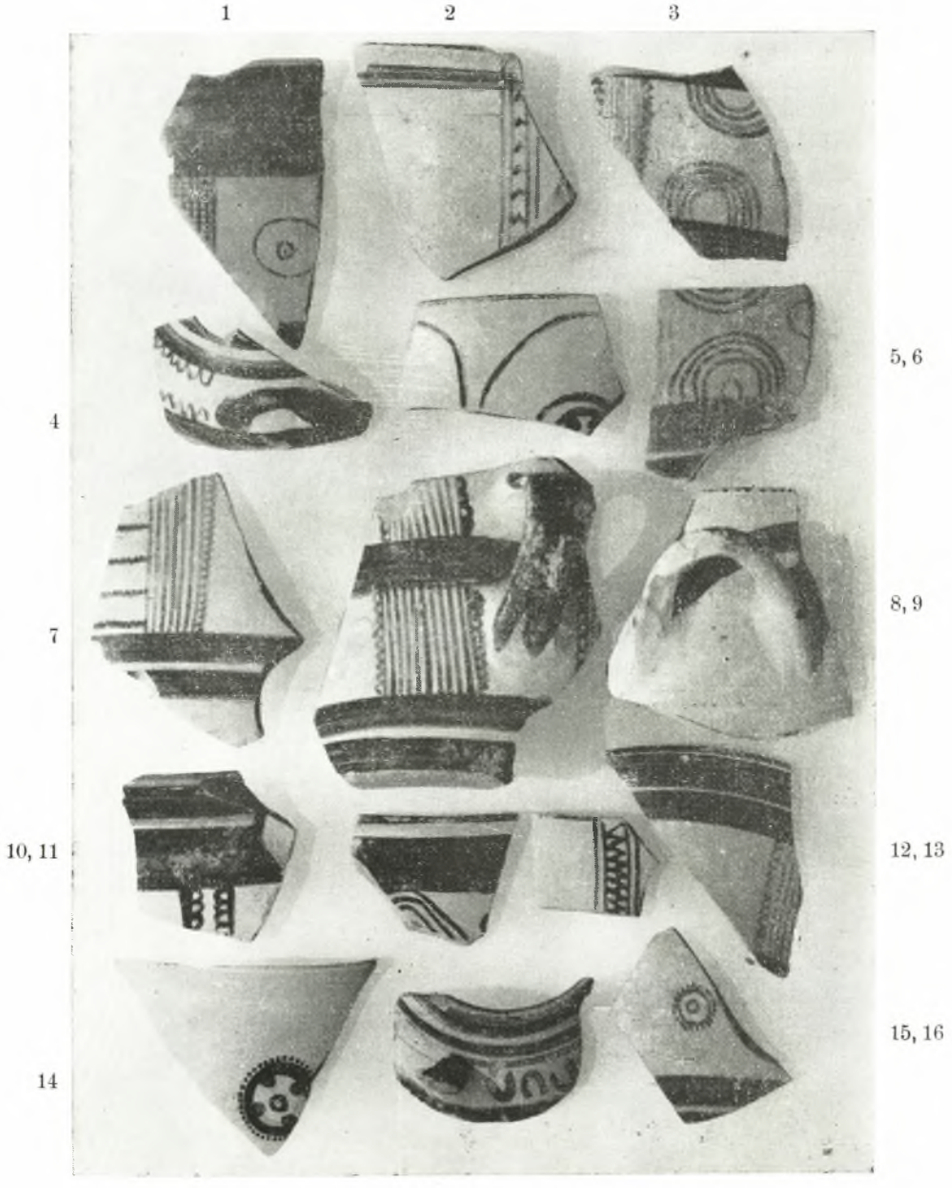

Εἰκ. 9. Γραπτὰ ὄστρακα ἀπὸ τὴν περιοχὴν ΓΔ.

χους περιοχὴ τῶν τμημάτων Γ καὶ Δ ἠρευνήθη μετὰ μεγάλης προσοχῆς. Ἀπεδείχθη ὅτι εἶχε προγενεστέρως ἀνασκαφῆ μέχρι καὶ ὀλίγον κάτωθεν τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἐπιπέδου. Τὸ ὁλικὸν βάθος τῆς ἐπιχώσεως ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ὡς εἶχε τὸ 1958 μέχρι τοῦ βράχου εἶχε μέσον βάθος 0.96 μ. καὶ περιεῖχε πολλὰ ὄστρακα·

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

Μέχρι βάθους 0.25 μ. ἡ ἐπίχωσις ἀπέδωσεν ὄστρακα ἑλληνιστικὰ καὶ μυκηναϊκά· ἦτο δηλαδὴ τεταραγμένη καὶ διὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν ὠφέλιμος. Ἀπὸ βάθους 0.25 μ. μέχρι 0.50 μ. (στρῶμα 2ον) ἡ ἐπίχωσις περιεῖχε μόνον μυκηνακὰ ὄστρακα, 93% ἄγραφα καὶ 7% γραπτά, εἰς σύνολον 101 ὀστράκων. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 1 - 6 ὄστρακα τῆς εἰκόνος 9 προέρχονται ἀπὸ τὸ στρῶμα τοῦτο. Ἀπὸ βάθους 0.57 - 0.75 μ. ἡ ἐπίχωσις ἀπέδωσε μυκηναϊκὰ ὄστρακα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι τὰ γραπτὰ ὑπ' ἀριθμὸν 12, 14, 15, 16 τῆς εἰκόνος 9. Ἡ ἀναλογία τῶν γραπτῶν πρὸς τὰ ἄγραφα ἦτο ἡ αὐτὴ περίπου ὡς ἡ τοῦ δευτέρου στρώματος. Τέλος ἀπὸ κατώτατον στρῶμα, 0.75 - 0.96 μ., προέρχονται τὰ γραπτὰ ὄστρακα ἀρ. 7, 8, 9, 10, 11, 13 τῆς εἰκόνος. Σχήματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀνήκουν, περιλαμβάνουν βαθεῖς διώτους σκύφους, ποτήρια, ἀρτόσχημα (= ἀλάβαστρα), ψευδοστόμους ἀμφορεῖς. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι δὲν εὑρέθησαν ὑψίποδες κύλικες μὲ γραπτὴν διακόσμησιν, ἐν ᾧ τὸ σχῆμα τοῦτο ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ πολλὰ ἄγραφα ὄστρακα. Πρόχοι τύπου FURUMARK 146, ὑδρίαι τύπου 129, πινάκια δίωτα τύπου 295, ψευδόστομοι χονδροειδοῦς κατεργασίας, εἶναι μεταξὺ τῶν ἄλλων σχημάτων τῶν ὑποδεικνυομένων ὑπὸ τῶν ἀγράφων ὀστράκων. Ἐπειδὴ ἡ ἐπίχωσις, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθησαν ὅλα τὰ ὄστρακα αὐτά, κατελάμβανεν ἐν πολλοῖς τὸν χῶρον τοῦ πυρῆνος τοῦ βορειοανατολικοῦ κυκλωπείου τείχους, εἶναι προφανὲς ὅτι ἐσχηματίσθη τεχνητῶς, ἀφ' οὗ τὸ τεῖχος εἶχε κρημνισθῇ, ὅτι ὁ χῶρος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λίθων τοῦ τείχους ἰσοπεδώθη μὲ χῶμα μεταφερθὲν ἀπὸ ἄλλο μέρος τῆς ἀκροπόλεως. Τὸ περιεχόμενόν της λοιπὸν παρέχει ἓν χρονικὸν ὅριον, μετὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἐκρημνίσθη τὸ τεῖχος.

Περὶ τὰ δύο περίπου μέτρα πρὸς τὰ Βορειοανατολικὰ τῆς μεγαλυτέρας προβολῆς τοῦ βράχου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀνατολικοῦ κυκλωπείου τείχους (εἰκ. 2, Δ) ἐκτίσθη ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος Κ, ὁ ὁποῖος βαίνει ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά (εἰκ. 10). Εἶναι ἱδρυμένος κατὰ τὸν κυκλώπειον τρόπον ἀλλὰ μὲ σχετικῶς μικροὺς ὀγκολίθους, ἰδίᾳ κατὰ τὸ βόρειον αὐτοῦ ἄκρον, τοῦ ὁποίου ἡ τοιχοδομία πλησιάζει τὸν τρόπον τὸν χρησιμοποιηθέντα εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς λεγομένης γεφύρας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὰς Μυκήνας. Σώζεται εἰς μῆκος 11 περίπου μέτρων καὶ τὸ νότιον ἄκρον του, ἀναστηλωθὲν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, φθάνει μέχρι τοῦ σημερινοῦ δρομίσκου «δρ». Προφανῶς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τοίχου Κ ἐκτίσθη διὰ νὰ προφυλάττῃ τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς ἀπὸ τὰ ἐκ τῆς κλιτύος καταρρέοντα ὄμβρια ὕδατα. Ὁ βαθὺς χῶρος ὁ δημιουργηθεὶς μεταξὺ τοῦ ἄκρου τούτου καὶ τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιοῦτο ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ βορειοανατολικοῦ κυκλωπείου τείχους (εἰκ. 2, Κ - Λ), ἐπληρώθη προφανῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς του καὶ οὕτω ἐσχηματίσθη μικρὸν ἄνδηρον ἄνωθεν αὐτοῦ καὶ τῆς αὐλῆς. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνδήρου τὸ 1959 ἦτο εἰς τὸ διασωθὲν ὕψος τοῦ τοίχου Κ. Οἱ οἰκοδόμοι τοῦ Κ ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ, Κ - Λ, μόνον χῶμα, τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ὀλίγους σχετικῶς λίθους καὶ τὸ ὁποῖον μετεφέρθη ἄλλοθεν. Τὸ χῶμα τοῦτο, τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἀνδήρου, βάθους 1.20 μ., ἀφῃρέσαμεν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

εἰς τεχνητὰ ἐπίπεδα (πάσσες, ὡς λέγονται, ὑπὸ τῶν ἐργατῶν) 0.25 μ. βάθους.

Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας μέχρι βάθους 0.35 μ. ἡ ἐπίχωσις ἦτο τεταραγμένη καὶ περιελάμβανεν ὄχι μόνον ὄστρακα ἀρχαῖα ἀλλὰ καὶ τεμάχια φιάλης ὑαλίνης, καρφία ἐκ σιδήρου καὶ ἓν κέρμα 50 λεπτῶν. Πιθανῶς ἡ ἐπίχωσις μέχρι βάθους 0.35 μ. ἐσχηματίσθη, ὅτε ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὁ δρομίσκος καὶ τὸ ἄνδηρον ἀνεστηλώθησαν καὶ διηυθετήθησαν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Ἀπὸ βάθους 0.35 μ. μέχρις 0.50 μ. ἡ ἐπίχωσις περιεῖχεν ὀλίγους λίθους καὶ ὁλικὸν ἀριθμὸν 101 ὀστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 78 ἦσαν ἄγραφα. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν τὰ 17 ἀνήκουν εἰς τὰς γνωστὰς ὑψίποδας κύλικας τύπου Furumark 266, 267, 272, ἓξ ἀνήκουν εἰς πινάκια μὲ δύο ὁριζοντίας λαβὰς ὑπὸ τὸ χεῖλος τύπου Furumark 295, ὀκτὼ εἰς πρόχους καὶ ὑδρίας τύπου Furumark 146 καὶ 129, δέκα εἰς πλατυπύθμενα πινάκια, 18 εἰς χονδροειδῆ πιθόσχημα καὶ 19 εἰς ἀβέβαια σχήματα. Τὰ γραπτὰ ἀνέρχονται εἰς 23· τὰ χαρακτηριστικώτερα τούτων παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 11, ἀρ. 1 - 10. Τὰ ὑπόλοιπα, 13 τὸν ἀριθμόν, εἶναι μικρὰ ὄστρακα καὶ φέρουν ταινίας ἢ λεπτὰς γραμμὰς μελανοξανθοῦ χρώματος. Πέντε τούτων ἀνήκουν εἰς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς, 6 εἰς πρόχους προφανῶς καὶ 2 εἰς σχήματα μὴ δυνάμενα νὰ ἐξακριβωθοῦν.

Εἰκ. 10. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος Κ παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς.

Τὸ τρίτον στρῶμα ἀπὸ βάθους 0.50-0.75 μ. περιεῖχεν ὀλίγους σχετικῶς λίθους, χῶμα σχετικῶς καθαρὸν καὶ μαλακὸν καὶ ὄστρακα ἄγραφα μὲν 118, ἀνήκοντα εἰς κατηγορίας καὶ σχήματα ὡς τὰ εἰς τὸ δεύτερον στρῶμα εὑρεθέντα, καὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

31 γραπτά. Τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν γραπτῶν παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 11, ἀρ. 11 - 23.

Στρῶμα τέταρτον ἀπὸ 0.76 - 1.00 μ. Ἡ ὑφὴ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ στρώματος

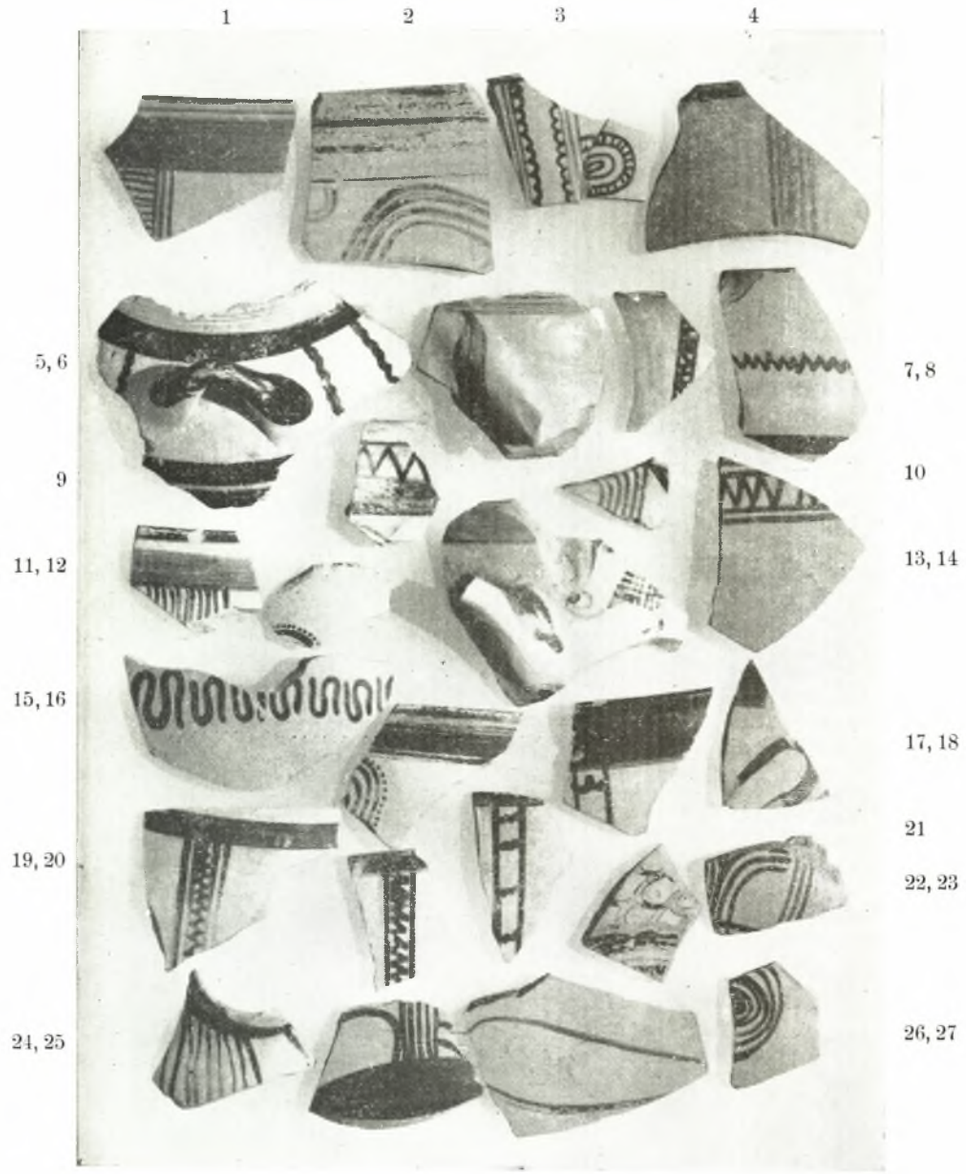

Εἰκ. 11. Ὄστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς περιοχῆς ΚΛ.

ἦτο ἡ αὐτὴ ὡς ἡ τοῦ τρίτου. Τὰ ἐξ αὐτῆς ὄστρακα, ἐν ὅλῳ 141, περιλαμβάνουν 110 ἄγραφα καὶ 21 γραπτά. Τὰ ἄγραφα ἀνήκουν εἰς σχήματα ὡς τὰ ἐκ τοῦ δευτέρου στρώματος προερχόμενα καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἀναλογίαν. Τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν γραπτῶν παρέχω εἰς τὰς εἰκόνας 11, ἀρ. 24 - 27, καὶ 12, ἀρ. 1 - 6. Μεταξὺ τῶν γραπτῶν καταλέγονται καὶ 3 ὄστρακα προφανῶς ἀνήκοντα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

εἰς μικρὰ κύπελλα, τῶν ὁποίων ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ λεπτοῦ, ἀτέχνως ἐπιτεθειμένου μελανοῦ χρώματος.

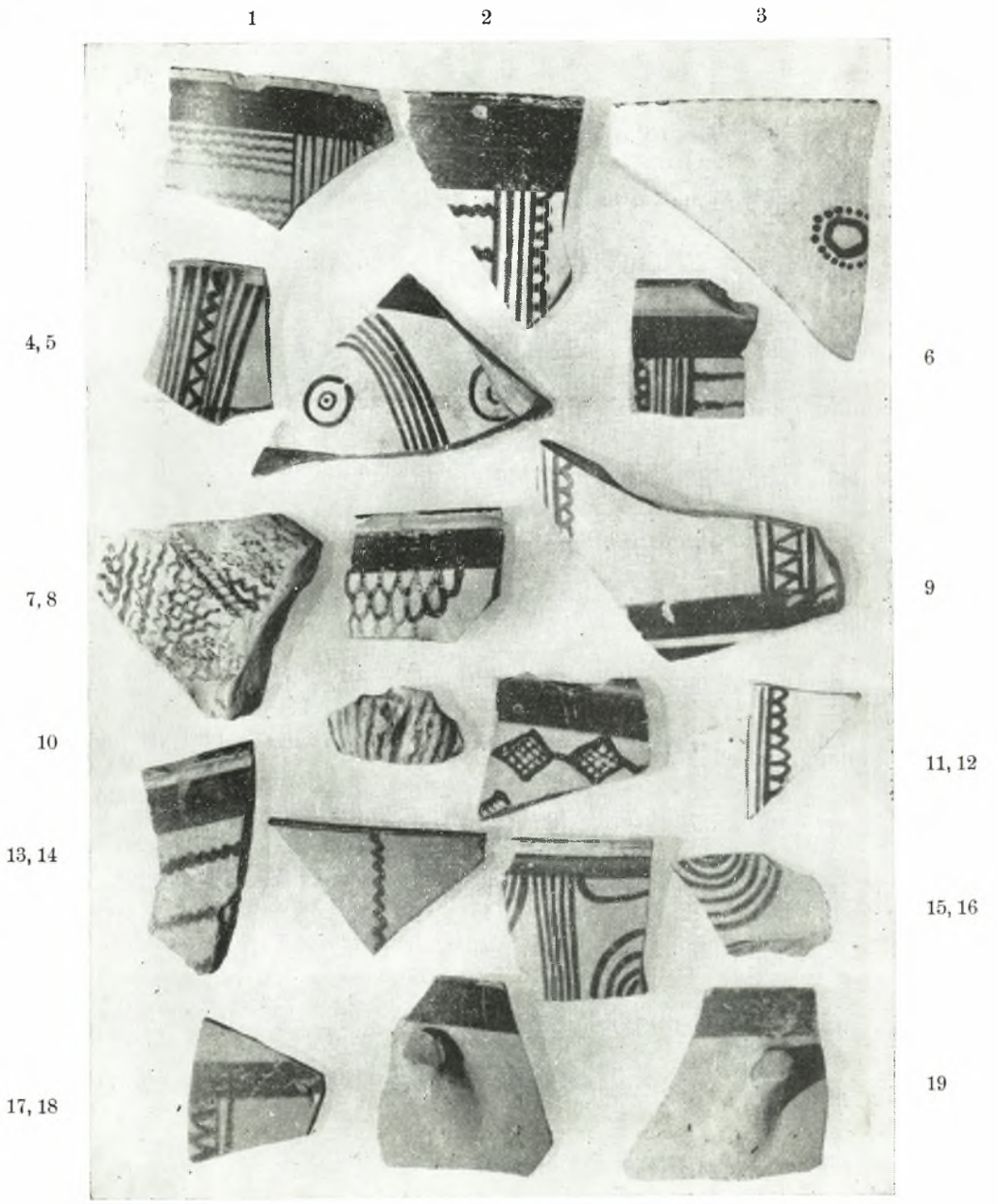

Εἰκ. 12. Ὄστρακα ἐκ τῶν δύο κατωτάτων στρωμάτων τῆς περιοχῆς ΚΛ.

Τὸ κατώτατον καὶ τελευταῖον στρῶμα παρὰ τὴν ρίζαν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Κ εἶχε βάθος ἀπὸ 1 μέχρι 1.18 καὶ 1.20 μ. Ἀπέδωσε 17 γραπτὰ καὶ 43 ἄγραφα ὄστρακα. Μεταξὺ τῶν γραπτῶν καταλέγονται καὶ 5 ὄστρακα ἀνήκοντα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

εἰς μικρὰ μελαμβαφῆ κύπελλα. Τὰ ἄγραφα ἀνήκουν εἰς σχήματα ὡς τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰ ὑπερκείμενα στρώματα. Τὰ γραπτὰ παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 12, ἀρ. 7 - 9 καὶ 11 - 19. Πλὴν τῶν ὀστράκων ἔχομεν καὶ τμῆμα μυκηναϊκοῦ γυναικείου εἰδωλίου (εἰκ. 12, ἀρ. 10).

Ἡ μελέτη τῶν στρωμάτων καὶ τῶν ὀστράκων ἐκ τῆς περιοχῆς Κ - Λ (εἰκ. 2) καθιστᾷ προφανὲς ὅτι χῶμα, περιέχον ὄστρακα, ἐρρίφθη ὄπισθεν τοῦ τοίχου Κ, ὅτε οὗτος ἐπερατώθη διὰ νὰ πληρωθῇ ὁ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ πετρώματος βαθὺς χῶρος καὶ ὅτι τὸ χῶμα τοῦτο δὲν εἶναι ἐπίχωσις βαθμηδὸν δημιουργηθεῖσα μὲ τὴν παρέλευσιν τοῦ χρόνου. Ἡ ἐπίχωσις αὕτη εἶναι τεχνητή. Τὸ χῶμά της ἀφῃρέθη ἀπὸ ἄλλην περιοχὴν τοῦ λόφου καὶ ἐρρίφθη ὄπισθεν τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ τοίχου Κ. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἐπίχωσις αὕτη δὲν παρέχει στοιχεῖα φανερώνοντα χρονολογικὴν σχέσιν τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ ἕτερον στρῶμα, διότι ὅλα τὰ στρώματα ἐδημιουργήθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. Παρέχει μόνον χρονολογικὴν ἔνδειξιν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Κ. Τὰ ἐκ τῶν ὀστράκων νεώτερα ὑποδεικνύουν τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἢ μὲ τοὺς ὁποίους ἱδρύθη ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος. Πιστεύω ὅτι τὰ νεώτερα τῶν ὀστράκων προέρχονται ἀπὸ τὸ κατώτατον στρῶμα, ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν βάθους 1 μ. μέχρι 1.18 - 1.20 μ., εἶναι δὲ τὰ εἰς τὴν εἰκόνα 12 ὑπ' ἀριθμὸν 7, 8, 11, 14, 18 καὶ 19 ἀπεικονιζόμενα. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐσχηματίσθη ἡ ἐπίχωσις τοῦ χώρου Κ - Λ, θὰ ἴδωμεν ἀμέσως ὅτι τὸ κατώτατον στρῶμά της ἦτο τὸ ἐπιφανειακὸν τῆς περιοχῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλήφθη τὸ χῶμα διὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ χώρου καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν τὸ στρῶμα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ τὰ νεώτερα ὄστρακα τῆς ἐπιχώσεως. Νομίζω ὅτι τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 7, 8, 11 τοὐλάχιστον δύνανται νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 18 καὶ 19 εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἂν καὶ χαρακτηρίζουν τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου. Ἡ ζύμη τῶν ὀστράκων αὐτῶν δὲν εἶναι τόσον καθαρὰ καὶ τόσον κατειργασμένη ὅσον ἡ τῶν ὀστράκων τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου καὶ ἡ ἐπιφάνειά των εἶναι ὀλιγώτερον λεία. Κατὰ ταῦτα οἱ τελευταῖοι ἴσως χρόνοι τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου καὶ οἱ πρῶτοι τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ ὑποδεικνύονται ὡς οἱ χρόνοι, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐκτίσθη τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τοίχου Κ. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ ἀναλημματικὸς αὐτὸς τοῖχος σχετίζεται στενῶς μὲ τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς. Εἶναι ἀδύνατον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων καὶ γνωστῶν στοιχείων νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος Κ εἶναι σύγχρονος τῆς δεξαμενῆς καὶ τῆς ἐπεκτάσεως ἢ κατά τι μεταγενέστερος καὶ πόσον μεταγενέστερος. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεώς του ἐπεβλήθη εὐθὺς ὡς ἡ δεξαμενὴ ἐτέθη ἐν χρήσει καὶ αἱ πρῶται βροχαὶ ἐπεσώρευσαν ἰλὺν καὶ ὕδατα πρὸ τῆς εἰσόδου της. Οἱ χρόνοι τῆς κατασκευῆς τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ τοίχου Κ κατ' ἀκολουθίαν παρέχουν ἓν χρονικὸν ὅριον, πρὸ τοῦ ὁποίου θὰ ἱδρύθη ἡ ὑπόγειος δεξαμενὴ καὶ ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις. Μεγαλυτέρα ἀκρίβεια διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν κτισμάτων τούτων ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι δυνατή.

Εἰς τὰ τοπογραφικὰ σχέδια τοῦ Δροσινου καὶ τοῦ Steffen ὁ ἀναλημματικὸς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

τοῖχος Κ ἔχει μεγαλύτερον μῆκος τοῦ νῦν σωζομένου. Εἰς τὸ σχέδιον ΔΡΟΣΙΝΟΥ φαίνεται ὅτι ἐφάπτεται διὰ τοῦ ἄκρου του τῆς ὀπισθίας ὄψεως ἑτέρου ἀναλημματικοῦ τοίχου, τὸν ὁποῖον θὰ ἀποκαλῶ τοῖχον ΣΔ, διότι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ STEFFEN καὶ τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ. Ὁ τοῖχος ΣΔ βαίνει μὲ διάφορόν πως κατεύθυνσιν σχεδὸν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ πρὸς τὸ νότιον σκέλος τῆς ἐπεκτάσεως. Εἰς τὸ σχέδιον STEFFEN τὰ ἄκρα τῶν δύο τοίχων, Κ καὶ ΣΔ, ἑνοῦνται διὸ καμπύλου τμήματος τοίχου (εἰκ. 1,γ), τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν δὲ φαίνεται ὅτι ἐδέχθη καὶ ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ἀλλὰ συνδέει τὰ ἄκρα τῶν τοίχων μόνον διὰ καμπύλης γραμμῆς καὶ ὄχι διὰ τοίγου (εἰκ. 1,β). Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ WACE ἐταύτισε τοὺς δύο τοίχους τοῦ STEFFEN καὶ τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν κυκλώπειον τεῖχος (εἰκ. 1,δ). Αἱ ἀνασκαφαί μας ἀπέδειξαν ὅτι οἱ ἐν λόγῳ δύο τοῖχοι δὲν ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ κυκλωπείου τείχους, τοῦ ὁποίου ἡ διάφορος πρὸς αὐτοὺς φορὰ ἔχει ἀποδειχθῆ. Πρὸς τούτοις ἀπέδειξαν ὅτι ὁ τοῖχος ΣΔ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑφίσταται. Ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ πίνακος 2 ***(X - X)***, σωρὸς χώματος συνέδεε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας τὸ ἀναστηλωθὲν ἄκρον τοῦ τοίχου Κ μὲ τὸν σωρὸν χωμάτων καὶ ὀγκολίθων, ὁ ὁποῖος ἐσχεδιάσθη ὡς ἀναλημματικὸς ὑπὸ τῶν τοπογράφων τῆς ἀκροπόλεως. Ὁ σωρὸς αὐτὸς ἔχει καμπύλον σχῆμα, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν καμπύλην γραμμὴν τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ τὴν συνδέουσαν τὰ ἄκρα τοῦ Κ καὶ ΣΔ καὶ πρὸς τὸν καμπύλον τοῖχον τοῦ STEFFEN. Πρὸς τούτοις εἰς τὸ ἄκρον του ἔχομεν τὸν ὀγκόλιθον X^1 (πίν. 2 καὶ 7), τὸν ὁποῖον ἐσημείωσεν ὁ ΔΡΟΣΙΝΟΣ ὡς σχηματίζοντα τὸ τέρμα τοῦ ΣΔ. Τὸ 1963 ἠρευνήσαμεν προσεκτικῶς τὸν λεγόμενον ΣΔ καὶ ἡ ἔρευνα αὕτη ἀπέδειξεν ὅτι μία σειρὰ ὀγκολίθων ἐσχημάτιζε τὸν λεγόμενον τοῖχον ΣΔ. Ἡ πληρεστέρα ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου ἀπέδειξεν ὅτι κάτωθεν τῆς σειρᾶς αὐτῆς τῶν ὀγκολίθων ὑπάρχει παχὺ στρῶμα γῆς, τὸ ὁποῖον ὑψοῦται περὶ τὸ 1.85 μ. ἀπὸ τοῦ πετρώματος τῆς αὐλῆς (πίν. 7α) καὶ τὸ ὁποῖον περιέχει ἄφθονα μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Οἱ ὀγκόλιθοι τοῦ λεγομένου τοίχου ΣΔ ἐπικάθηνται εἰς τὸ στρῶμα αὐτὸ τῆς συσσωρευθείσης γῆς. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ λίθοι, τοὺς ὁποίους ἐξέλαβον ὡς τοῖχον, εἶχον καταπέσει ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως, τὴν πτῶσιν δὲ ταύτην φανερώνουν ἀκόμη καὶ τώρα ὀγκόλιθοι, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὸ τεῖχος ἀλλ' ἔχουν ἐκφύγει τῆς κατακορύφου. Κατὰ ταῦτα ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος ΣΔ, ὁ σχεδιασθεὶς ὑπὸ τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ καὶ τοῦ STEFFEN, δὲν ὑφίσταται καὶ ἡ ἐπίχωσις ἡ κάτωθεν τῆς σειρᾶς τῶν καταπεσόντων ὀγκολίθων, τοὺς ὁποίους ἐξέλαβεν ὡς τοῖχον, ἔχει διαφυλάξει πολύτιμα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχουν τὸ χρονικὸν ὅριον, μετὰ τὸ ὁποῖον ἐγένετο ἡ μερικὴ καταστροφὴ τοῦ τείχους. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ὡς καὶ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἐπιχώσεως, θὰ παραθέσω, ὅταν πραγματευθῶ τὴν βορειοανατολικὴν ἐπέκτασιν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκοῦμαι εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἷς καὶ μόνος ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὁ Κ, ἱδρύθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐπεκτάσεως.

Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος Κ βεβαίως προεφύλαττε τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, τὰς ὁποίας τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν θὰ παρέσυρον ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλαγιᾶς τοῦ λόφου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπερβάσταζε πρὸς τούτοις

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

καὶ δρομίσκον, διὰ τὸν ὁποῖον ἐγένετο τὸ ἐκ λίθων γέμισμα κατὰ μῆκος τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Ι - Ε - Ζ - Θ κλπ. (εἰκ. 2). Ὁ δρόμος αὐτὸς ἀπὸ τῆς αὐλῆς τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως ἀρχόμενος ἔβαινε πρὸς τὸ βόρειον τεῖχος (εἰκ. 2, κατεύθυνσις Κ - Λ). Εἶτα ἐστρέφετο, ἴσως κατ' ὀρθὴν γωνίαν, πρὸς Δυσμὰς (πρὸς τὸ Ε - Ζ - Θ) καὶ συνεχίζετο κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους πρὸς τὴν βορείαν πύλην. Ἡ φορὰ τοῦ δρόμου αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ἀποκαλοῦμεν ἀνατολικὸν δρόμον τῆς ἀκροπόλεως, εἶναι καταφανὴς καὶ σήμερον, αὐτὸν δὲ ἀκολουθοῦν οἱ ἐπισκέπται, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς μεταβαίνουν εἰς τὴν βορείαν πύλην. Τὰ διακόπτοντα τὸν δρόμον θεμέλια τοίχων εἶναι μεταγενεστέρων, προφανῶς ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ σημερινὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνατολικοῦ δρόμου εἶναι σχεδὸν ἡ τῆς περιόδου τῆς κατασκευῆς του, τοῦ τέλους πιθανὸν τῆς ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΙΒ καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ὑστεροελλαδικῆς Γ περιόδου. Οἱ χρόνοι αὐτοὶ τῆς κατασκευῆς του ὑποδεικνύονται ὑπὸ τῆς χρονολογίας τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Κ, ὁ ὁποῖος ὑποβαστάζει τὴν ἀρχὴν τῆς διαδρομῆς του, καὶ ὑπὸ τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. τὴν ὁποίαν ὁ δρόμος ἐξυπηρέτει. Κατὰ ἀκανόνιστα διαστήματα κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας του ὑπάρχουν ὑπόνομοι μυκηναϊκῶν χρόνων, διὰ τῶν ὁποίων ἀπωχετεύοντο τὰ ἐκ τῆς βορειοανατολικῆς πλαγιᾶς τοῦ λόφου ὕδατα. Πρὸς τὸ δυτικὸν δὲ ἄκρον τοῦ δρόμου διεσώθη ἰσχυρὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος, κατὰ τὴν νοτίαν του πλευράν, ὁ ὁποῖος τὸν προεφύλαττεν ἀπὸ τὰς κατολισθήσεις χωμάτων ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων σημείων τοῦ λόφου[1].

Πρέπει νῦν νὰ σημειωθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος, τοῦ ὁποίου τὴν γραμμὴν ἀπεκαλύψαμεν, ἐκρημνίσθη ὅταν ἱδρύθη ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις, ἂν καὶ τιμῆμά του θὰ ἦτο πολὺ ἐξυπηρετικόν, ἐὰν ἀφήνετο ὡς προστατευτικὸν ἀνάλημμα τῆς αὐλῆς. Πράγματι ἡ καταστροφή του ἐδημιούργησε τὴν ἀνάγκην τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Κ. Οἱ ὀγκόλιθοι τοῦ κρημνισθέντος βορειοανατολικοῦ τείχους ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως. Ἀκόμη δὲ καὶ οἱ ὀγκόλιθοι τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους, οἱ σχηματίζοντες τοὺς δόμους, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοῦ ὑποστρώματος τοῦ ἀνατολικοῦ δρόμου, ὑπὸ τοῦ τεχνητοῦ δηλαδὴ γεμίσματος τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύψαμεν εἰς τὴν περιοχὴν Ε - Ζ - Θ (εἰκ. 2), τότε ἀφῃρέθησαν ἐκ τοῦ μεταξὺ τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς καὶ τῆς βορείας πύλης τμήματος διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Ἡ ἀφαίρεσις αὐτὴ ἐπέβαλλε τὴν διαρρύθμισιν τῶν ὑψηλοτέρων ὁρατῶν δόμων τοῦ τμήματος τούτου, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλονται οἱ ὀγκόλιθοι οἱ διατηρούμενοι εἰς τὴν ὄψιν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ὀγκολίθων τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους καὶ τῆς ἀρχικῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τμήματος τοῦ βορείου τείχους ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τῆς ἀκολούθου λεπτομερείας.

Πολλοὶ τῶν ὀγκολίθων τῶν δόμων τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου ἰδίᾳ σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως ἀπὸ τοῦ θεμελίου μέχρι περίπου τῆς κορυφῆς τῆς «σύ-

1 ΜΥΛΩΝΑΣ, Ἡ βορεία πύλη τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, τ. Α', σ. 213 κέ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

ριγγος» (Sally Port) ἔχουν χρῶμα ὑπόλευκον· ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκείνου μέχρι τῆς κορυφῆς οἱ ὀγκόλιθοι ἔχουν χρῶμα σκοτεινὸν φαιὸν πρὸς τὸ μελανόν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ μυκηναϊκὸς τιτανόλιθος μαυρίζει μὲ τὸν καιρὸν καὶ κατόπιν πολυχρονίου ἐκθέσεώς του εἰς τὸν ἥλιον, τὸν ἀέρα καὶ τὴν βροχήν[1]. Βράχοι, τῶν ὁποίων ἡ κορυφὴ ὑπερέχει τοῦ ἐδάφους, παρουσιάζουν ἐνδιαφέρουσαν διχρωμίαν· ἡ ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους κορυφή των εἶναι χρώματος σκοτεινοῦ φαιοῦ πρὸς τὸ μελανόν, ἐν ᾧ τὸ κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τμῆμά των εἶναι χρώματος σχεδὸν λευκοῦ. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ὄψις τοῦ τείχους μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς «σύριγγος» περέμεινε κεκαλυμμένη ὑπὸ χωμάτων μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, διότι εἰς τὸ σχέδιον τοῦ STEFFEN, τὸ ὁποῖον ἐγένετο τὸ 1881 - 82, δηλαδὴ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, ὄχι μόνον ἡ εἴσοδος τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς ἔχει δηλωθῆ ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ νοτιοανατολικὴ «σῦριγξ». Ἡ ἐπίχωσις δὲ ἡ ὁποία εὑρέθη κάτωθεν τῶν ὀγκολίθων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐκληφθῆ ὡς ἀναλημματικὸς τοῖχος (SΔ), φθάνει εἰς ὕψος χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῆς εἰσόδου τῆς «σύριγγος». Τὸ φαινόμενον τῆς διχρωμίας τῶν ὀγκολίθων τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου τείχους τῆς ἐπεκτάσεως πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ κατ' ἄλλον τρόπον.

Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ Βορειοδυτικὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι πολὺ ὀλίγον ἐκτεθειμένη εἰς τὸν ἥλιον. Μόλις κατὰ τὰς μεσημβρινὰς ὥρας πλάγιαι ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου φθάνουν μέχρι τῶν κατωτάτων δόμων. Ἡ ὀλιγοχρόνιος αὕτη ἔκθεσις τῶν δόμων εἰς τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας δὲν ἀπεδείχθη ἀρκετὴ διὰ νὰ ἀλλάξῃ τὸ χρῶμά των πλήρως καὶ οὕτω παρέμειναν ὑπόφαιοι. Διατί ὅμως οἱ ὀγκόλιθοι τῶν ὑψηλοτέρων δόμων ἔχουν μελανωπὸν χρῶμα, ἐν ᾧ ἦσαν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐκτεθειμένοι; Ἀσφαλῶς οἱ ὀγκόλιθοι ἐκεῖνοι θὰ ἦσαν ἀρχικῶς εἰς θέσιν ἐκτεθειμένην εἰς τὸν ἥλιον καὶ τὸ χρῶμά των ὑποδεικνύει μίαν δευτέραν των χρῆσιν. Ἡ ἀρχικὴ δὲ θέσις των θὰ ἦτο, προφανῶς, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ κρημνισθέντος βορειοανατολικοῦ τείχους ἢ καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν νοτίαν ὄψιν τοῦ βορείου τείχους. Διὰ νὰ ἀποφύγουν τὸ μακρὸν καὶ ἐπίπονον ἔργον τῆς λατομήσεως τοῦ ἀναγκαιοῦντος ὑλικοῦ ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν τειχῶν ἐκείνων τοὺς ὀγκολίθους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη ἐκτεθῆ ἐπὶ μακρὸν εἰς ἀτμοσφαιρικὰς ἐπιδράσεις. Δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὰ διαδοχικὰ βήματα, τὰ ὁποῖα ἠκολούθησαν διὰ τὸ κτίσιμον τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως. Εὐθὺς ὡς ἀπεφασίσθη καὶ καθωρίσθη ἡ ἐπέκτασις, κατέστη φανερὸν ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ἀκόμη καὶ οἱ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τμήματος τοῦ βορείου τείχους, δὲν ἦσαν ἀρκετοὶ διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Ἐλατόμησαν λοιπὸν νέους ὀγκολίθους καὶ δι' αὐτῶν ἵδρυσαν τοὺς χαμηλοτέρους δόμους τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως. Ἀφ' οὗ κατ' αὐτὸν

1 ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμός, σ. 98. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι τῆς πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν στέγης τῆς καθόδου εἶναι ὑπόλευκοι μάλιστα δὲ καὶ μερικοὶ τῶν ὀγκολίθων, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν τὴν καμαρωτὴν εἴσοδον τῆς καθόδου, εἶναι μελανόφαιοι κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν ἀλλ' ὑπόλευκοι εἰς τὰς πλευρὰς τὰς ἐντὸς τῆς καθόδου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

τὸν τρόπον ἐξησφαλίσθη ἡ προάσπισις τῆς ἀκροπόλεως, ἐκρήμνισαν τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος, ἀφῆρεσαν τοὺς ὀγκολίθους τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τμήματος τοῦ βορείου τείχους καὶ ἐχρησιμοποίησαν τὸ ὑλικὸν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν ὑψηλοτέρων δόμων τῆς ἐπεκτάσεως. Τὸ γέμισμα τοῦ πυρῆνος τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους θὰ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Κατόπιν διηυθέτησαν τοὺς ὁρατοὺς δόμους τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους.

Μία ἀκόμη παρατήρησις πρέπει νὰ γίνῃ, σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν περιοχὴν τοῦ πρώτου περιβόλου. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1958 ἀπέδειξαν ὅτι ἡ βορεία πύλη ἦτο μεταγενεστέρα προσθήκη καὶ ὅτι ἀρχικῶς εἰς τὴν περιοχήν της τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος ἦτο συνεχὲς καὶ δὲν διεκόπτετο ὑπὸ ἀνοίγματος. Ἀλλ' ὁ πρῶτος περίβολος θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ πυλίδα κατὰ τὸ βορειοανατολικόν του ἄκρον, διότι τοῦτο ἦτο τὸ πλησιέστερον τμῆμά του πρὸς τὰς φυσικὰς πηγάς, αἱ ὁποῖαι παρεῖχον εἰς τοὺς μυκηναίους ὕδωρ[1]. Βεβαίως, οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἐπρομηθεύοντο ὕδωρ καὶ ἀπὸ τὰ γνωστὰ φρεάτια, ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ δεξαμενάς, εἰς τὰς ὁποίας ἀπεθηκεύετο τὸ ὕδωρ τῶν βροχῶν. Τὰ φρέατα καὶ αἱ δεξαμεναὶ ὅμως δὲν θὰ ἐπλήρουν τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν κτισμάτων τῆς ἀκροπόλεως καὶ εὔκολος πρὸς τὰς φυσικὰς πηγὰς πρόσοδος θὰ ἦτο ἀπαραίτητος. Αἱ φυσικαὶ πηγαί, ἡ Περσεία καὶ ἡ βορεία πηγή, ἡ ὁποία ἀπεξηράνθη μόλις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, κεῖνται πέραν τοῦ βορείου καὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ ἄκρου τῆς ἀκροπόλεως. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ κάτοικοι καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς ἀκροπόλεως δὲν θὰ ἐδημιούργουν ἔξοδον κατὰ τὸ ἄκρον ἐκεῖνο καὶ ὅτι, ὁσάκις μετέβαινον εἰς τὰς πηγάς — τοῦτο δὲ θὰ ἐγίνετο καθημερινῶς —, θὰ ἐξήρχοντο ἐκ τῆς κυρίας βορειοδυτικῆς πύλης, ἐκ τῆς πύλης τῶν λεόντων ἢ τῆς προγενεστέρας κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου περιοχὴν πύλης, θὰ διήνυον ὁλόκληρον τὸ μῆκος τῆς ἀκροπόλεως βαίνοντες κατὰ μῆκος τῆς βορείου της πλευρᾶς, προτοῦ ἀρχίσουν τὴν πρὸς τὰς πηγὰς πορείαν των.

Πιστεύω ὅτι μικρὰ πυλὶς ἦτο ἱδρυμένη εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Ε (εἰκ. 2). Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην καὶ περὶ τὰ 9.43 μ. καὶ ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου εὑρέθη στερεὸν στρῶμα γῆς πάχους 0.15 μ. καὶ πλάτους περὶ τὰ 2 μέτρα, ὑπ' αὐτὸ δὲ ἐπίχωσις χαρακτηριζομένη ὑπὸ μεσοελλαδικῶν ὀστράκων. Τὰ ὄστρακα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ὑπὸ τὸ σκληρὸν στρῶμα γραμμὴ θὰ ἦτο ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λόφου πρὸς τὸ τέλος τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Οἱ μικροὶ χάλικες, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν μεμειγμένοι μὲ τὸ χῶμα τοῦ σκληροῦ στρώματος, ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ στρῶμα ἐκεῖνο εἶναι τεχνητὸν κατασκεύασμα. Ἡ ὑπ' αὐτὸ μεσοελλαδικὴ ἐπίχωσις φανερώνει ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ στρώματος δὲν ἐσκάφη μέχρι τοῦ βράχου, ὅπως ἡ ἑκατέρωθεν τούτου πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Νότον περιοχή, ὅταν ἱδρύθη ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ πρώτου περιβόλου. Ἡ ἐπίχωσις αὐτὴ ἀφέθη καὶ ἐπ' αὐτῆς

1 Διὰ τὰς πηγὰς καὶ τὴν ὕδρευσιν τῶν Μυκηνῶν ὅρα ΤΣΟΥΝΤΑΝ, ἔ.ἀ. σ. 25 - 29.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

κατεσκευάσθη τεχνητὸν στρῶμα, κατὰ τρόπον συνήθη εἰς τὴν κατασκευὴν δαπέδων. Εἶναι δύσκολον, εἰμὴ ἀδύνατον, νὰ ἐννοηθῇ διατὶ οἱ οἰκοδόμοι τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου ἄφηναν λωρίδα γῆς πλάτους δύο περίπου μέτρων, ἐν ᾧ ἑκατέρωθεν αὐτῆς ἐθεμελίωσαν τὸ κτίσμα των εἰς τὸν βράχον. Τὸ φαινόμενον ἐξηγεῖται μόνον ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ τεῖχος διεκόπτετο ἑκατέρωθεν τοῦ στρώματος γῆς καὶ ὅτι τοῦτο ἦτο εἴσοδος καὶ ἀρχὴ δρόμου ἐκ μιᾶς

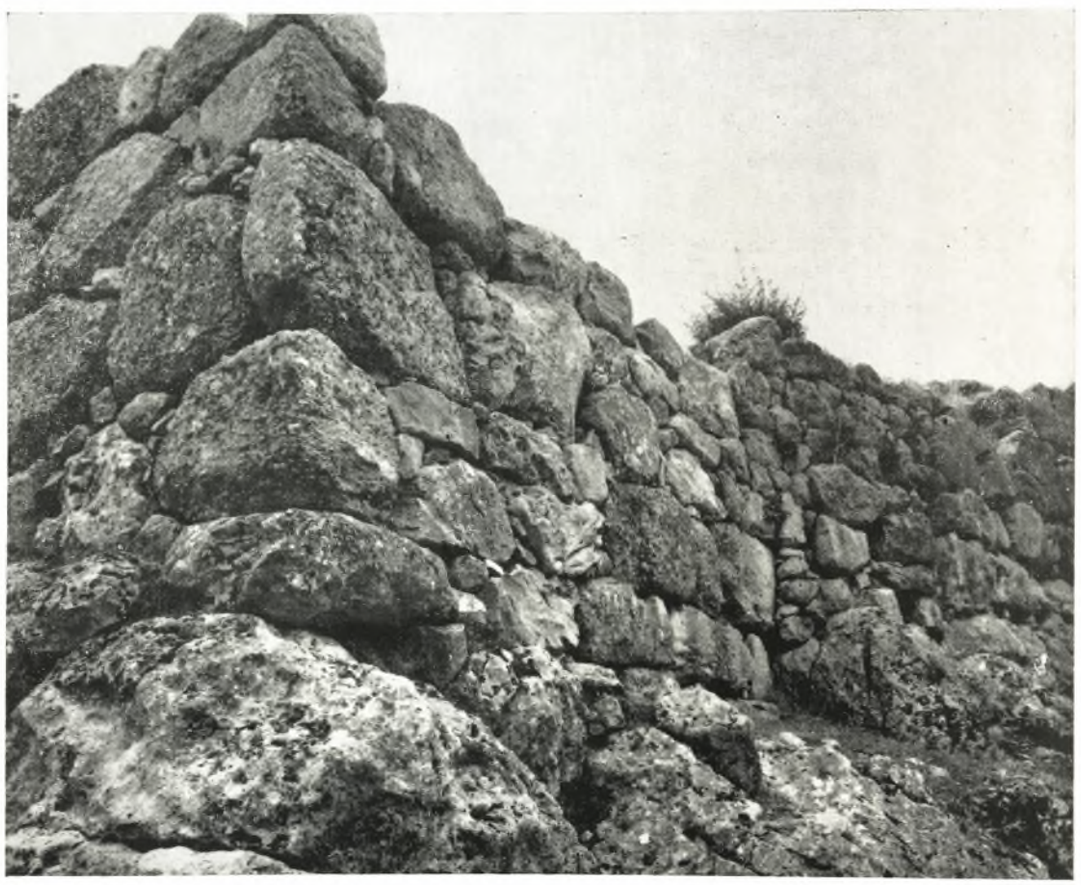

Εἰκ. 13. Ἡ βορειοανατολικὴ γωνία καὶ ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ προμαχῶνος τῆς βορείας πύλης.

πυλίδος πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως. Αἱ παραστάδες τῆς πυλίδος δὲν διεσώθησαν, διότι οἱ λίθοι των ἀφῃρέθησαν, ὅτε ἐκρημνίσθη ἡ γωνία καὶ τὸ λοιπὸν μῆκος τοῦ βορειοανατολικοῦ κυκλωπείου τείχους. Ἡ ἀφαίρεσίς των ἐδημιούργησε κενὰ ἑκατέρωθεν τοῦ στρώματος γῆς, τοῦ δαπέδου τῆς πυλίδος, καὶ ταῦτα ἐπληρώθησαν δι' ἀργῶν λίθων ἀποτελούντων, ὡς εἴδομεν, μέρος τοῦ γεμίσματος τῆς περιοχῆς. Ἴσως ἡ θέσις τῆς πρώτης αὐτῆς πρὸς τὰς πηγὰς πυλίδος νὰ ὑπέδειξε τὴν θέσιν τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς, ὅτε ἡ χρῆσίς της δὲν ἦτο πλέον ἀναγκαία, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἱδρυθῇ ἡ βορεία πύλη.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

THE AKROPOLIS OF MYCENAE. PART II
THE WALLS AND GATES OF MYCENAE

SUMMARY

Part I of this study, dealing with excavations and publications on the Akropolis of Mycenae, appeared in the Ephemeris 1958, pp. 153 - 207. The present volume contains the results of my excavations carried out from 1958 to 1964 dealing only with walls and gates. In this work I was most ably assisted by collaborators and assistants, whose names appear on pages 1 and 2. Here I want once more to express my gratitude to the Councils of the Archaeological Society and of the Archaeological Service for entrusting to me the excavation of Mycenae. Likewise I am thankful to Chancellors Ethan A. H. Shepley and Thomas H. Eliot, and to Dean Thomas S. Hall for leaves of absence and for their interest in my work and encouragement. To the many real friends of St. Louis, whose generosity made my work possible, I am eternally grateful. Thanks are also due to the Philosophical Society of America for repeated Fellowships and to Professor Henry S. Robinson, Director of the American School of Classical Studies at Athens, for his everready help.

A. THE NORTHEAST CYCLOPEAN WALL

pp. 3 - 26

Tsountas in 1895 proved that the extreme northeast section of the citadel was a late addition and pointed out the southeast corner of that citadel (Plate 3α) from which started the original Northeast Cyclopean wall. The course of that wall, however, was not determined and in our days what were taken to be two Cyclopean retaining walls by early excavators (Fig. 1, α. β. γ), were assumed to have belonged to it and its course was indicated by a straight line (Fig. 1, δ). Our investigations proved that not only the beginning of that wall at the southeast corner of the citadel was preserved but that also a few of its blocks have remained *in situ*, giving the right direction of its course (Pls. 3, ***α. β. γ. δ.*** and 4). Two additional blocks (Fig. 3, Nos. ***5*** and ***6***) found *in situ*, the surface of the rock worked to receive its foundation blocks (Pl. 5 and Fig. 4) as well as the turn eastward of the North Cyclopean Wall (Pl. 6α) enabled us to deter-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

mine the exact course of the original Northeast Cyclopean Wall (Fig. 2). There is a possibility of the existence of a Postern Gate at the north end of that wall (Fig. 2, E the dotted area). The wall was demolished when the extension was built and its stones were used for the construction of that extension. Then the inner face of the North Cyclopean Wall was relined and the area between it and the rock formation to the south was filled with loose stones and earth (Figs. 6 and 7) to form the understructure of a road that, going along the wall, terminated above the Postern Gate.

Some 2 meters to the east of projection Δ exists the retaining wall K (Fig. 2). The north end of that wall was built in Mycenaean times to protect the entrance to the subterranean cistern and to hold the stone fill of the road. We excavated the deep area behind its north end, area ΛK (Fig. 2), and obtained the sherds illustrated in Figures 11 and 12. The study of the layers of this fill proved that the area was filled at one and the same time after the construction of the wall; the lowermost layer therefore was taken from the surface of the area dug to provide the earth used to fill the section behind the wall; the sherds of that layer will indicate the date of its construction. The latest of these sherds, Figure 12, Nos. 7 - 9 and 11 - 19, certainly belong to the closing years of LH III B if not to the beginning of LH III C. Thus, in the closing years of LH III B or the early years of LH III C was built the Mycenaean part of retaining wall K. It is impossible to state whether the subterranean cistern was also built at that time. If it was built at the same time as the retaining wall or shortly before it, its construction must be placed at the very end of LH III B.

The other so - called retaining wall in the area of the Northeast Extension (Fig. 1, α and β wall SΔ) proved not to be a retaining wall at all but stones that fell from the Cyclopean Wall resting on an accumulation of earth some 1.85 m. in depth (Pl. 7). In 1964 below that earth we found the basement of structure A of the closing years of the Mycenaean Age (Plan B and Fig. 95).

The demolition of the original Northeast Cyclopean Wall took place when the Northeast Extension was constructed, at the very end of LH III B. For the construction of the Extension see *infra*.

B. THE POSTERN GATE

pp. 27 - 50

A full description and plans of this Gate are to be found in my study published in the Charisterion to A. K. Orlandos, vol. A., pp. 213 - 227; its details therefore are not repeated here. Our work around the Gate in 1958, supervised by Dr. Sp. Iacovides, disclosed that it is a later addition built in a breech of the North Cyclopean Wall made for the purpose. Originally that wall was continuous in that area. This is proved by three of its original blocks still *in situ* (Pl. 9, ***β. γ. δ***). The fill of the Cyclopean Wall was revealed behind these stones

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

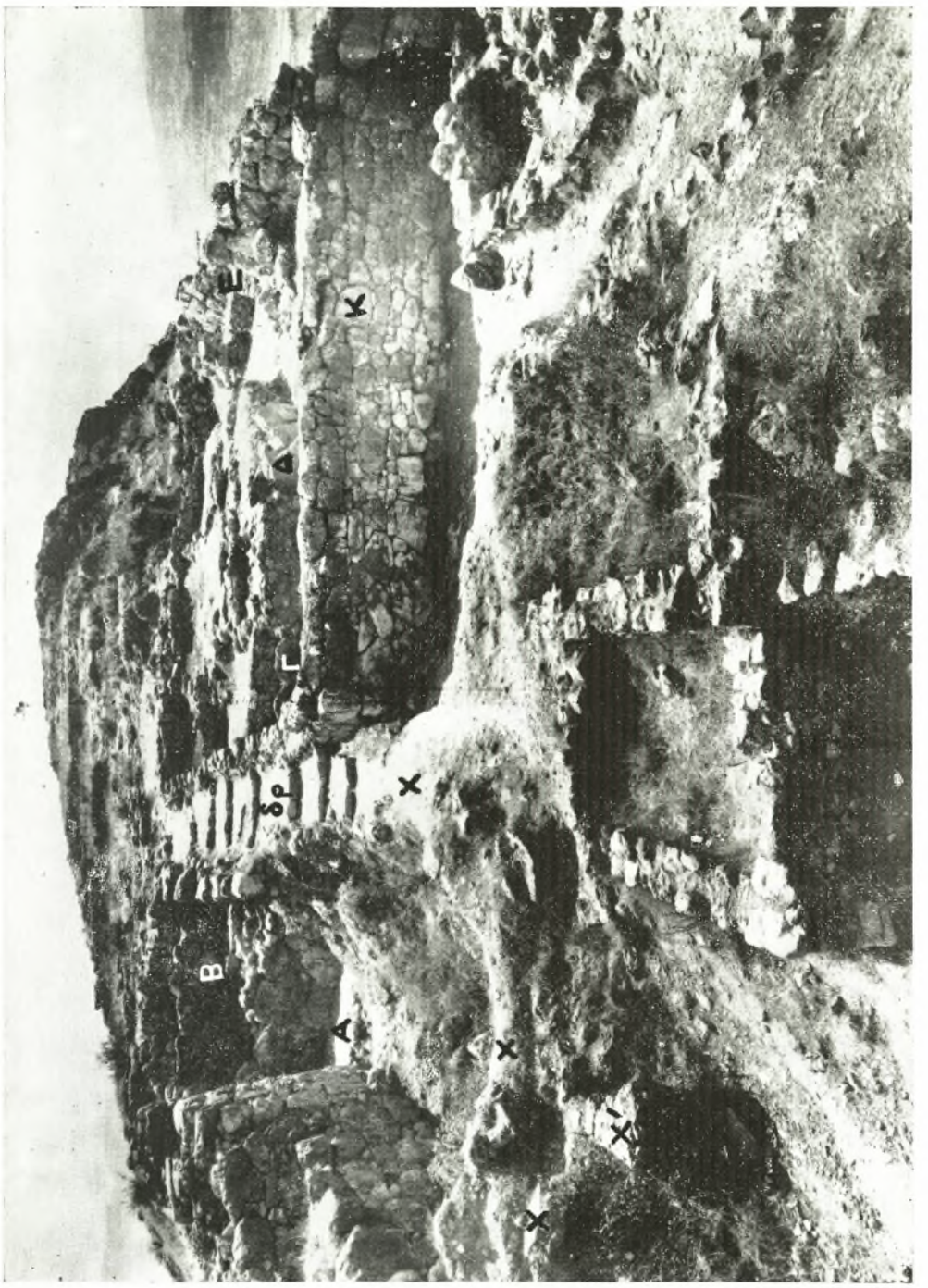

Γενικὴ ἄποψις τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.
δρ. σημερινὸς δρομίσκος πρὸς τὴν αὐλὴν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

β. Γωνία τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τῆς ἐπεκτάσεως (νε) καὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους (α – β – γ – δ – ε, 1 – 2 – 3). Πιθὴν τείχους (η – η).

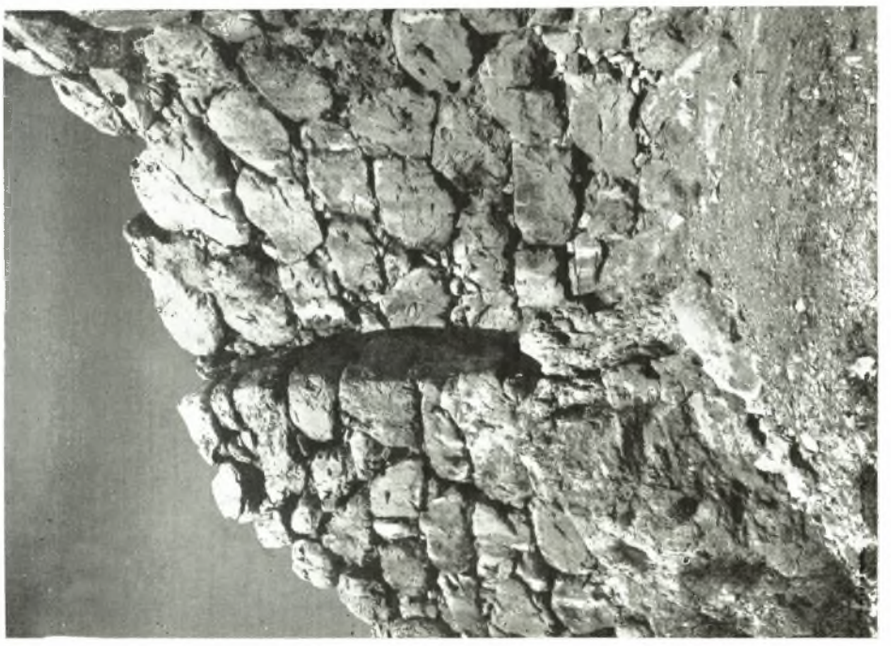

α. Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ νοτίου κυκλωπείου τείχους.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

α. Ἀρχὴ τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, **α – α**, ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ ἀρχὴ τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως, ***νε-νε***.

β. Κατώτατος δόμος, *1, 2, 3*, τοῦ διασωθέντος τμήματος τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

α. Συνέχεια τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ὑποδεικνυομένη ὑπὸ τῶν βράχων (7 καὶ 8).

β. Συνέχεια τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ὑποδεικνυομένη ὑπὸ τῶν βράχων (8 καὶ 9).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

α. Ἡ πρὸς Ἀνατολὰς στροφὴ τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους ***(ΕΚ)***.

β. Ἀρ. *10*: ἡ ἀρχὴ τοῦ βορείου σκέλους τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως Ἀριστερᾷ, τὸ διασκευασθὲν τμῆμα τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16

α. Χῶμα κάτωθεν τῆς σειρᾶς τῶν ὀγκολίθων, ἡ ὁποία ἐξελήφθη ὡς τοῖχος *(ΣΔ)*.

β. Οἱ τελικοὶ λίθοι τοῦ τοίχου «*ΣΔ*».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
18/04/2024 09:44:37 EEST - 18.218.168.16